

FRØÐI

1 / 2009

14. ÁRG

KR. 48,-

HÚSARHALD DÁLKA

næstan líka illa sum
fiskiflotin

Soleiðis avmarkar tú títt

CO₂-útlát

Mytur og fakta um Darwin

ISSN 1395-0045

9 771395 004590

Darwin og Regin í Líð

Heilsuskaðilig grind

Málslig purisma

Gøtudanskt

Ummæli: Kommunupolitikkur

Oddagrein

12. februar 1809 varð ein nógv umtalaður og ikki minst umstríddur persónur borin í heim. Talan er um Charles Robert Darwin. Nú 200 ár seinni verða upplýsandi tiltøk hildin um Darwin kring allan heim. Nógvur mytur eru um henda umstrídda persón. Í greinini *Mytur og fakta um Darwin* greiðir Dánjal Petur Højgaard frá nøkrum av teimum.

Eins og í europeiskum bókmentum sæst menningarástøðið hjá Darwin eisini aftur í føroyskum bókmentum. Kristen Brix lýsir hvussu darwinisman sæst aftur í fleiri verkum hjá Regini í Líð, sum er dulnevni fyri Rasmus Rasmussen.

At Føroyar standa fyri einum lutfalsliga stórum parti av heimsins CO₂-útláti, er eftir hondini almenn vitan. Umrøðan av føroysku dálkingini hevur í stóran mun verið tengd at fiskiflotanum sum høvuðsorsøk. Hetta er eisini rætt, men at tey privatu húsarhaldini standa fyri heili 30 prosentum av útlátinum, er helst nýtt fyri tey flestu. Í greinini *Húsarhald dálka næstan líka illa sum fiskiflotin* greiðir Jóhanna Olsen frá, at við eini hugburðsbroyting og broyttum vanum í gerandisdegnum kunnu vit føroyingar lættliga minka CO₂-útlátið við 10 prosentum. Í *Soleiðis avmarkar tú títt CO₂-útlát* fáa vit at vita, hvussu tú og eg konkret kunnu fara til verka fyri at minka um útlátið.

Granskað verður á fleiri mótum, eisini í Føroyum. Í nøkur ár hava vit spent fylgt við granskingini av grind sum mannaføði. At eta grind er nú staðfest at vera vandamikið fyri

heilsuna, ja enn tá so vandamikið, at landslæknin og Pál Weihe, yvirlækni, í november 2008 mæltu frá at eta grind yvirhøvur. Hví so er sigur Pál Weihe frá í greinini *Tí er grind vandamikil fyri tína heilsu*.

Føroyingar hava sum heild stóran áhuga í føroyska málinum, sum javnan verður umrøtt, har fólk koma saman. Serliga eru ymsar meiningar og sjónarmið at hoyra um nýggj føroysk orð. Eitt eru føroyingar tó sum heild samdir um. Tjóðarmálið skal verjast! Men hugburðurin til purismuna, sum er eitt verjuáttak móti fremmandari málsligari ávirkan á tjóðarmálið, er í vanda fyri at vikna í framtíðini. Tey ungu og tey við høgari inntøku og langari útbúgving eru ikki so forlípt uppi í purismuni. Hetta er ein av niðurstøðunum hjá Jógvani í Lon Jacobsen eftir eina umfatandi kanning av tjóðarmálinum, sum verður umrødd í greinini *Málslig purisma stendur møguliga fyri falli*.

Mangan verður eisini havt á máli, hvussu vit føroyingar tosa onnur mál, kanska serliga danskt. Við einum skálkabrosi kann verða sagt frá, hvussu onkur hevur orðað seg á gøtudonskum. Gøtudanskt er málið sum føroyingar tosa, tá ið teir tosa danskt við eyðkendum føroyskum dæmi. Upprunin til hugtakið gøtudanskt og fleiri forvitnislig dømi eru í greinini hjá Hjalmar Petersen við sama heiti.

Góðan lestrarhug!

FRØÐI

1 / 2009

FØROYA FRÓÐSKAPARFELAG

GEVUR FRØÐI ÚT

© Føroya Fróðskaparfelag og hövundarnir.
Frøði er fólksligt vísindablað, sum kemur út tvær ferðir árliga.

Upplag 1.300
ISSN 1395-0045

Loyvt er at endurgeva út Frøði, um víst verður til heimildina.
Verða heilar greinir endurgjvar, má avtala gerast.

AVGREIÐSLA

Jarðfeingi
Brekktutín 1
Postsmoga 3059
FO-110 Tórshavn
Tlf. 357000
teldupostur: frodi@jf.fo

RITSTUÐLAR

Fróðskaparsetur Føroya
Føroya Fornminnissavn
Føroya Landsbókasavn
Føroya Landsskjalasavn
Føroya Náttúrugripasavn
Havstovan
Heilsufroðiliga Starvsstovan
Jarðfeingi
Umhvørvisstovan

NÝGGIR HALDARAR

kunnu tekna seg
hjá avgreiðsluni.

ELDRÍ ÚTGÁVUR AV FRØÐI

fáast við at venda sær
til avgreiðsluna.

GREINIR TIL BLAÐIÐ

Fólksligar, vísindarligar greinir kunnu sendast ritstjórnini. Skrivlig høvundsleiðbeining fæst frá avgreiðsluni.

LÝSINGAR TIL FRØÐI

Er áhugi fyri at lýsa í blaðnum, setið tykkum tá í samband við ritstjórnina, telefon 357000
fax 357001
teldupostur: frodi@jf.fo

LÝSINGARPRÍSUR

Heil síða: kr. 5.000,-
Hálv síða: kr. 3.000,-

GRAFISK FRAMLEIÐSLA: Frøði

PRENT: Føroyaprent

FORSÍÐUMYND: Martin Sirkovski

RITUMBOÐSRÁÐIÐ

Simun V. Arge, fornfrøðingur
Anna María Fosaa, plantuvistfrøðingur
Sámal T.F. Johansen, søgufrøðingur
Elin Súsanna Jacobsen, søgufrøðingur
Maria Dam, evnafrøðingur
Gunnar Bjarnason, búnaðarfrøðingur
Eilíf Gaard, havlivfrøðingur
Lis Mortensen, náttúrulandafrøðingur

RITSTJÓRI

Dagunn H.J. Clementsen

RITSTJÓRN

Anna María Fosaa
Turið Sigurðardóttir
Elin Súsanna Jacobsen
Helgi Mikkelsen
William Simonsen

14

8

30

40

Innihald

- 4 **Húsarhald dálka næstan líka illa sum fiskiflotin**
Jóhanna Olsen, Umhvørvisstovan
- 8 **Soleiðis avmarkar tú títt CO₂-útlát**
Jóhanna Olsen, Umhvørvisstovan
- 14 **Mytur og fakta um Darwin**
Dánjal Petur Højgaard, Eysturoyar Studentaskúli og HF-skeið
- 22 **Á slóðini eftir Darwin í verkum hjá Regin í Líð**
Kirsten Brix, Føroya Studentaskúli og HF-skeið
- 30 **Tí er grind vandamikil fyri tína heilsu**
Pál Weihe, Deildin fyri Arbeids- & Almannaheilsu
- 38 **Nýggj vakstrarstøð**
Anna Maria Fosaa, Magnus Gaard, Erla Olsen og William Simonsen, Náttúrugripasavnið
- 40 **Málslig purisma stendur møguliga fyri falli**
Jógvan í Lon Jacobsen, Føroyamálsdeildin
- 46 **Gøtudanskt**
Hjalmar P. Petersen, Institut für Mehrsprachigkeit, Hamburg
- 50 **Nýggj svartaklukkuskráseting fyri Føroyar**
William Simonsen, Náttúrugripasavnið
- 53 **Gongur sum ringastu spádómarnir søgdu**
- 54 **Bók við nýggjum vinklum til nýggja kommunala veruleikan**
Sámal Matras Kristiansen, Føroya Studentaskúli og HF-skeið

CO₂-útlát í Føroyum:

HÚSARHALD DÁLKA næstan líka illa sum fiskiflotin

Seinasta uppgerðin frá Umhvørvisstovuni vísir, at privatu húsarhaldini í Føroyum dálka umhvørvið næstan líka illa sum fiskiflotin, ið hevur eitt lutfalsliga stórt CO₂-útlát. Við at hugsa øðrvísi og broyta atferð kann CO₂-útlátið frá vanligu borgarunum minka munandi. Hetta merkir at samlaða útlátið av veðurlagsgassi kann minkast eini 10 prosent.

Jóhanna Olsen

johannao@us.fo
Umhvørvisstovan

Vrooom!!!

Ein trolari setur á motorarnar. Týðandi er at fylla lastina og vera inni við so feskum fiski sum gjørligt. Við øktari ferð slepst eisini skjótari út aftur á fiskileið. Tíð er pengar.

Men sparda tíðin og økta ferðin er eisini CO₂-útlát, og við øktu ferðini spræna eini 500 litrar av olju ígjøgnum sylindararnar hvønn tíma.

Hetta er tað sama, sum eitt vanligt sethús í Føroyum brúkar upp á 60 dagar.

So skuldi ein hildið, at tað var lættari at biðið skiparan siglt eitt sindur spakuligari ella kanska biðið hann tikið annan hvønn túr, men

soleiðis er okkara samfelag ikki sett saman í lötuni. Útluting av fiskiloyvum og strukturbroytingar í fiskivinnuni koma ikki frá degi til dags.

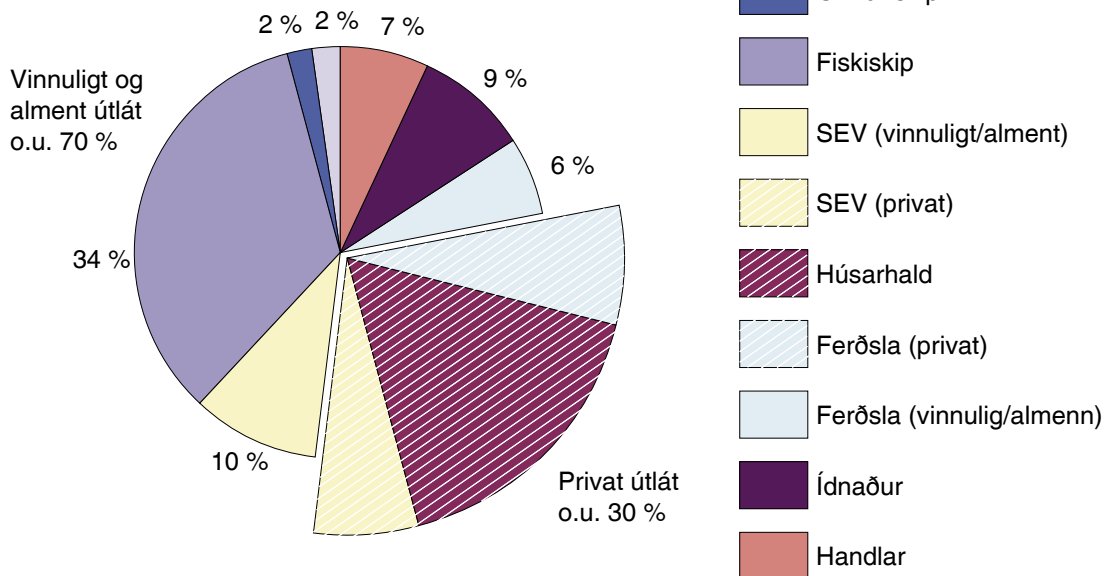
Sjálvsagt eiga vit at finna orkuvinarligari veiðiamboð, eins og veiðitrýstið á fiskastovrnarnar má tillagast, so fiskiveiðan verður lívfrøðiliga burðardyg. Men tá hugsað verður um samlaða útlátið av veðurlagsgassi í føroyska samfelagnum, er eitt øki, sum eisini eigur at minka um útlátið. Talan er um privatu húsarhaldini.

Seinasta uppgerð frá Umhvørvisstovuni vísir, at privatir brúkarar standa fyri umleið 30 prosentum av CO₂-útlátinum, og tað er eitt sindur minni enn útlátið frá skipaflotanum. At minka útlátið frá skipaflotanum vísir seg at verða ein tungvinnur, meðan ein minking í útlátinum av veðurlagsgassi frá privatum brúkarum í fyrsta lagi bert krevur eina hugburðsbroyting og broyttar mannagongdir í gerandisdegnum.

Verður rætt atborið kann henda broyting minka brúkið av orku fleiri prosent, og varandi broytt atferð kann minka brúkið enn meira. Tað kostar lutfalsliga lítið at broyta atferðina hjá

„Seinasta uppgerð frá Umhvørvisstovuni vísir, at privatir brúkarar standa fyri eini 30 prosentum av CO₂-útlátinum, og tað er eitt sindur minni enn útlátið frá fiskiflotanum“

Útlát av veðurlagsgassi 2007
%-býti millum orkubrákarar (CO₂-eindir)

Seinasta uppgerðin frá Umhvørvisstovuni vísir at útlátið frá privatu orkunýtsluni er áleið 30 % av samlaða føroyska útlátinum.

privatum og soleiðis umleggja húsarhaldini, tí nógv av tí, ið kann gerast, kostar einki. Privati brúkarin vinnur harafturat pengar frá fyrsta degi.

Oljan er syndarin

At brenna olju er størsta keldan til útlát av veðurlagsgassi í Føroyum. Heili 95 % av útlátinum stava beinleiðis frá orkunýtsluni í samfelagnum. Føroyska útlátið av veðurlagsgassi er tí í stóran mun tengt at oljunýtsluni. Økist oljunýtslan, veksur útlátið, og øvugt: fellur oljunýtslan, minkar útlátið. So einfalt er tað.

Tí er tað av stórum týðningi, at vit í Føroyum minka nýtsluna av oljuúrdráttum.

Yvirskipað eru tveir mátar at minka um oljunýtsluna: Vit mugu økja orku frá varandi orkukeldum og gagnnýta hana skilabetri. Tað er ikki smávegis minkingar av CO₂-útlátinum, ið kunna spyrjast burtur

úr munadyggari orkunýtslu. Og tað ber væl til hjá brúkarum at brúka orkuna skynsamari, og harvið minka um útlátið.

Umhvørvisliga eru avleiðingarnar av økta útlátinum av veðurlagsgassi stórar, og broytingarnar í veðurlagnum fara at hava ógvuslig árin á náttúruna. Eisini er tað ein stórir samfelagsligur trupulleiki, at vit eru so heft at oljuni. Sveiggj í oljuprísinum hava beinleiðis ávirkan á okkum øll. Vinnan, og serliga fiskiflotin, verður meint raktur av hækkingi í oljuprísinum, men eisini vanligi brúkarin fær trupulleikar, um oljuprísurin hækkar.

Tí er tað ein samfelagsligur fyrimunur, um føroyingar gerast minni heftir at oljuni. Og so gagnar tað eisini umhvørvinum.

Broyttir vanar og umhugsni kunnu minka orkunýtsluna 10 prosent

Stórir partur av útlátinum av veðurlagsgassi í Føroyum stavar frá óneyðgari nýtslu og spilli. Hetta ber í sær púra óneyðugt CO₂-útlát, sum ongan týðning hevur fyri okkara livifót men bert er til bága fyri umhvørvið. Harnæst keypa vit nógvar vørur, sum verða tveittar burtur, og tað kostar eisini nógv óneyðugt útlát.

So tað snýr seg í stóran mun um at broyta hugburð og skifta ringar vanar út við góðar.

Útlátið kann minka munandi, um vit broyta vanar og gerast meira tilvitandi um, hvat orkan í okkara gerandisdegi fer til. Kanningar vísa, at útlátið lættliga kann minka 10 prosent, bara vit broyta vanar – hetta er galdandi bæði fyri privatar brúkarar og vinnu.

„Stórir partur av útlátinum av veðurlagsgassi í Føroyum stavar frá óneyðgari nýtslu og spilli“

Virkisætlan skal minka CO₂-útlát

„Skjótt syftir seiðir og tunga takið“. Tað er heitið á einari virkisætlan, sum lýsir tiltøk, ið kunna minka um útlátið av veðurlagsgassi. Tiltøkini eru bólkað í orkuveiting, sethús og bygningar, ferðsla, vinna, búskaparlig stýrisamboð, kunning og gransking og menning.

Í lètuni viðger Landsstýrið virkisætlanina, og seinni í ár er ætlanin at leggja fyrri Løgtingið uppskot til samtyktar um at minka útlátið av veðurlagsgassi við einum ávísam prosentalli.

Skjótt syftir seiðir eru átøkini, ið kunnu fremjast lutfalsliga skjótt og lætt, og sum kunnu minka munandi um útlátið. Tunga takið eru tiltøkini, ið eru drúgvari at fremja.

Frágreiðingin fæst við at venda sær til Umhvørvisstovuna ella á www.us fo.

Soleiðis avmarkar tú títt CO_2 -útlát

Her eru nøkur góð ráð og vegleiðingar um, hvussu tú í gerandisdegnum kanst avmarka tína orkunýtslu og harvið avmarka útlátið av veðurlagsgassi.

Vegleiðingar og góð ráð til hvussu privati brúkarin kann minka um orkunýtsluna skorta ikki. Serliga nógv er gjørt burtur úr vegleiðingum til brúkarar í okkara grannalondum. Har seta myndugleikar eisini orkuveitarum beinleiðis krøv um, at brúkarar skulu kunnast um, hvussu teir kunnu minka orkunýtsluna.

Nøkur einføld dømi um, hvussu tú "skjótt syftir nakrar seiðir" í gerandisdegnum og harvið skjótt avmarkar orkunýtsluna og minskar títt egna CO_2 -útlát:

- Hygg at orkumerkinum á vøruni, og keyp ta minst orkukrevjandi. Tað kann skjótt gerast dýrari í longdini at keypa eina orkukrevjandi vøru, hóast hon í fyrsti atløgu er bíligari
- Skift vanligu gløðiperurnar út til spariperur
- Lat ikki eltól standa á standby. Summi eltól

Jóhanna Olsen

johannao@us.fo
Umhvørvisstovan

MYND: MARTIN SIRKOVSKI

brúka líka nógva orku, tá tey standa á standby, sum tá tey verða brúkt

- Sløkk løðaran til fartelesonina, tá eingin farteleson er fyri endan. Løðarar til eitt nú fartelesonir brúka streym, um teir standa í stikkkontaktini, hóast eingin telefon er fyri endan á løðaranum. Hetta er óneyðug nýtsla, sum førir til útlát av veðurlagsgassi, uttan er gera nakra nyttu
- Lækka innihitan við einum hitastigi, og tú kanst spara eini 7 % av orkuni
- Drag gardinurnar fyri um kvøldið
- Fyll vaskimaskinu og uppvasimaskinu heilt, áðrenn tær verða tendraðar
- Vaska klæðir rein við 20 ella 30 stigum, og spar samstundis orku
- Turka klæðini úti heldur enn at brúka turkitrumluna

Effektivisera orkunýtsluna í sethúsum

Stórir møguleikar eru fyri at effektivisera orkunýtsluna í sethúsum og bygningum. Ein stórus partur av føroysku sethúsunum eru ov illa bjálvað, og tí kann orkunýtslan minkast munandi við at bjálva og tætta húsini. Orkunýtslan kann minkast eini 40-50 % við bjálving, tetting o.ø.

Í dag eru nærum eingi krøv til, hvussu hús og bygningar skulu bjálvast, og eitt av tilmælunum í Skjótt syftir seiðir og tunga takið er at gera reglugerð

fyr, hvussu sethús og bygningar skulu bjálvast.

Somuleiðis kunna stórar sparingar fáast við at skifta oljufýrið ella ketilin út. Eldri ketlar og oljufýr hava ofta lágan virknað - kanska bara eini 60-75 % - meðan nýggir ketlar og nýggj oljufýr hava ein virknað uppá millum 90 og 95 %. Sostatt kunnu orkusparingarnar verða eini 30 % við at skifta ketil ella oljufýr. Eisini er umráðandi fyri virknaðin, at brenningin er rætt innstillað. Fyr ketlar og oljufýr við lágum virknað er besta loysnin at skifta til nýggjar, meðan innstilling kann hjálpa í øðrum førum.

Alternativar orkuskipanir, so sum hitapumpur og sólplátur eru møguleikar, sum kunna verða grundarlag undir effektivari orkunýtslu í sethúsum.

Minka útlátið frá ferðsluni

Útlátið frá tí partinum av privatari ferðsluni, tvs. privatbilum, hevur verið støðugt vaksandi seinastu árin, tí støðugt fleiri bilar koyra á føroysku veginum. Ymiskt er, hvussu nógv bilarnir dálka, og tí ber væl til at velja sær ein bil við lágum útlátið. Munurin á einum bili við lágum og høgum útlátið av veðurlagsgassi er rættiliga stórus. Ein økonomiskur bilur dálkar 2-3 ferður minni enn ein økonomiskur bilur.

At bilar standa í tómgongd, gagnar ongum. Tvørtúrímóti ber hetta í sær óneyðugt útlát av veðurlagsgassi, samstundis sum tað kostar pening. Tað ber eisini væl til at hava eina orkuvinaliga

MYND: MARTIN SIRKOVSKI

Hitatap (kelda: Suni Petersen)

Hitatapið út gjøgnum veggir, tak, gólv og vindeygu er í beinleiðis lutfalli til hitamunin inni og úti:

$$Q = K \cdot A \cdot (t_i - t_o)$$

Q er hitatapið

K er miðal varmaflutningstalið fyri øll húsini. Betri bjálvingin er, minni verður varmaflutningstalið

A er samlaða víddin av útveggum, gólvi og taki

t_i er innihitin

t_o er útihitin

Miðalhitin í Føroyum er uml. 7 °C.

Fyri eini givin hús, eru K og A konstanter. t_o fáa vit einki gjørt við, men t_i kunnu vit ávirka.

Lækka vit miðal innihitan við einum stigi, t.d. úr 21 niður í 20 stig, minkar hitatapið við 7 %:

Miðal hitamunurin inni og úti fer tá úr 14 niður í 13 °C

Prosentvísa minkingin er sostatt $1/14 \cdot 100 = 7,1$ %

koyriatferð. Verður ferðin sett niður við 10 km/t, minkar orkunýtslan 5 %, og so er umráðandi at koyra við javnari ferð. Tað er orkukrevjandi at økja ferðina og síðani bremsa aftur.

At brúka bilin minni, serliga á teimum stuttu teinum, og heldur brúka felagsferðsluna, vil eisini minka um útlátið frá ferðsluni.

20 % av matvørunum enda í ruskspannini

Kanningar vísa, at tað ikki er óvanligt at eini 20 % av matvørunum, vit keypa, enda í ruskspannini. Hetta svarar til fimta hvønn mjólkapakka, ella at vit fimtu hvørja viku blakaðu allan matin í ruskspannina heldur enn at eta hann. Í Danmark meta tey, at hvør persónur í landinum tveitir 63 kg av mati í ruskspannina árliga.

**„Ein økonomiskur bilur
dálkar 2-3 ferðir minni enn
ein óekonomiskur bilur“**

Burturbeindar matvörur økja um burturkastnøgdirnar, og tær hava eisini við sær økt útlát av veðurlagsgassi. Matvøruframleiðsla er sera orkukrevjandi, og tí fer eisini óneyðug orka til spillis, tá matvörur fara til spillis. Góð planlegging kann verða við til at minka um útlátið av veðurlagsgassi, og so sparir tú eisini pening.

Stórir partur av okkara vørum eru framleiddar í einum øðrum parti av heiminum, og umhvørvisáriníð av vørum, vit brúka, er tí ikki nakað, vit í okkara dagliga nýtslumynstri geva okkum far um. Klædnaframleiðsla, útvinning av metalli og matvøruframleiðsla eru sera orkukrevjandi vinnur.

Fleiri av vørunum, vit innflyta og brúka,

„Kanningar vísa, at tað ikki er óvanligt at 20 % av matvørunum, vit keypa, enda í ruskspannini. Tað svarar til, at vit fimtu hvørja viku blakaðu allan matin í ruskspannina“

MYND: MARTIN SIRKOVSKI

endurspegla ikki tann veruliga umhvørvisliga kostnaðin. Vit keypa vørur, sum vit frammanundan hava nóg mikið av, so sum klæðir, smúkkur og innbúgv fyri lágan kostnað, uttan at geva okkum far um, hvussu nógv orka fer til framleiðsluna av hesum vørum. Tí er eisini neyðugt at avmarka nýtsluna av óneyðugum vørum, hóast minkingin av útlátinum frá framleiðsluni av vørunum er aðrastaðni í heiminum.

Stórt fokus á veðurlagssurninginum úti í heimi

Gro Harlem Brundtland, fyrrverandi norskur forsetisráðharri, segði á altjóða veðurlagsráðstevnuni Beyond Kyoto - Addressing the Challenges of Climate Change, sum varð hildin í Århus herfyri, at skulu vit minka útlátið av veðurlagsgassi, eiga vit bæði at hugsa um størri strategiskar avgerðir á politiskum stigi, men eisini smærri einfaldar loysnir í gerandisdegnum.

Gro Harlem Brundtland var forkvinna í nevndini, ið stóð á odda fyri arbeiðinum, sum førði til umhvørvisráðstevnuna í Rio de Janeiro í 1992, og legði lunnar undir altjóða samstarvið á veðurlagsøkinum.

Meðan vit bíða eftir, at politiska skipanin setur tiltøk í verk, ið kunnu minka um útlátið av veðurlagsgassi, kunnu vit sostatt sjálvi seta tiltøk í verk og á tann hátt minka um okkara part av útlátinum.

Veðurlagssáttmálin eisini galdandi fyri Føroyar

Á heimstoppfundinum hjá Sameindu Tjóðum í 1992 í Rio de Janeiro undirskrivaðu 154 statir sonevnda Veðurlagssáttmálan. Føroya Løgting tók í 1993 undir við sáttmálanum. Í sáttmálanum eru m.a. ásetingar um, at londini skulu skráseta útlátið av veðurlagsgassi og minka útlátið. Kyotoprotokollin, sum er liður í at lúka endamálið við Veðurlagssáttmálanum, varð undirskrivað í 1997 og kom í gildi í 2005. Kyotoprotokollin er ikki galdandi í Føroyum.

Um vit samanbera Veðurlagssáttmálan og Kyotoprotokollina við føroyska terminologi, er Veðurlagssáttmálin ein lóg, meðan Kyotoprotokollin er ein kunngerð við heimild í sáttmálanum.

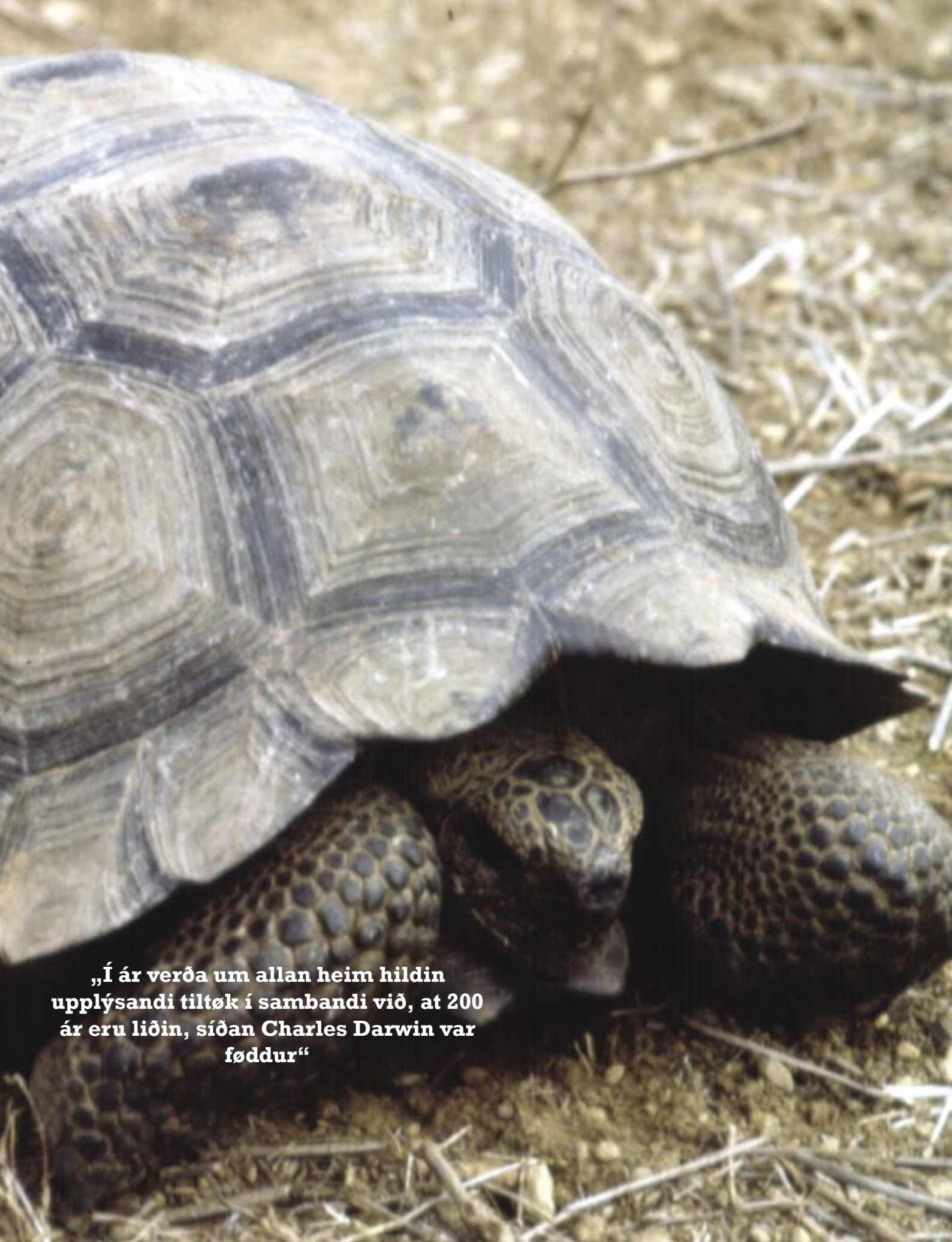
Føroyska útlátið av veðurlagsgassi var í 2007 umleið 11 prosent hægri enn í 1990, og tá tað í altjóða veðurlagshøpi verður tosað um minkingar í útlátinum, verður tosað um minkingar í mun til 1990. So enn er langt á mál.

Burðardygg menning

Burðardygg menning merkir í stuttum ein menning, har tørvurin hjá teimum menniskjum, sum liva á jørðini í dag, kann nøktast uttan at minka um møguleikarnir hjá komandi ættarliðum eisini at nøkta sín tørv.

Hugtakið inniber, at miðast skal móti at loysa umhvørvisligar, búskaparligar og sosialar trupulleikar soleiðis, at hesi øki fella inn í hvørt annað, og at øll uppnáa vælferð uttan at skaða tilfeingið á jørðini.

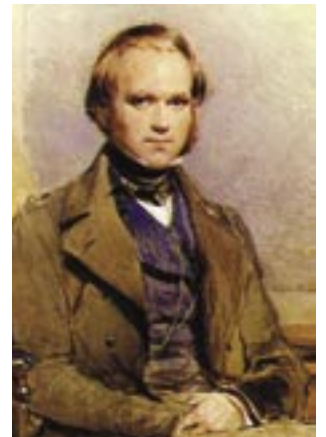
Á stóru ST-ráðstevnuni í Rio de Janeiro í 1992 varð burðardygg menning sett á altjóða dagskránnar. Hugsjónin um eina alheimsliga burðardygg menning er ein heimur við búskaparligari framgongd, størri vælferð og øktari umhvørvisvernd. Ein menning, har øll fáa sín part. Eisini tann veiki og fátæki parturin av heiminum. Hóast lítlar, eru Føroyar eitt ríkt land og kunnu gera sítt til at fremja eitt burðardyggt alheimssamfelag.

**„Í ár verða um allan heim hildin
upplýsandi tiltök í sambandi við, at 200
ár eru liðin, síðan Charles Darwin var
føddur“**

MYTUR OG FAKTA UM DARWIN

Avnoktaði Charles Darwin allar kanningar og skrivning sína á deyðastrá? Var hann gudsnoktari/atheistur? Var hann theistur? Var hann ...? Nógvar gitingar og mytur eru um víðagitna bretska náttúrufrøðingin, ið var føddur fyri 200 árum síðani. Hendan greinin viðger fakta og nakrar mytur um persónin, ið broytti áskoðan menniskjans á seg sjálva.

Charles Darwin um miðjan aldur. Væl áleiðis við at náa lívsmáli sínum: at finna upprunan til sløgini á jørðini.

Charles Robert Darwin doyði 19. apríl 1882 í Down sunnan fyri London. Rundan um hann vóru kona hansara Emma og flestu av teim 7 børnunum, ið livdu til vaksnan aldur. Um hetta mundið er slupptíðin so smátt byrjað í Føroyum.

Charles var føddur hin 12. februar 1809. Tá er vordíð greitt her heima, at Nólsoyar Páll ikki bar boð í bý av seinastu ferð síni við Royndini Fríðu.

Meðan Charles Darwin er mitt í lívsyrki sínum sum náttúrugranskari, verður Kongaligi Einahandilin tikin av í Føroyum. Hetta var í 1856. Tá eru 3 ár eftir av 20 ára langa strevi hansara at finna fram til, hvussu sløgini á jørðini hava broytt seg frá fjaru fortíðini. Í árinum 1859 kemur út

høvudsverk hansara um slaganna uppruna, bókin *Origin of Species*.

Gekk egnar leiðir

Charles Darwin fekst alt lív sítt við kanningar og vísindaligt starv, ið skuldi royna at greiða stóru tilveruspurningar menniskjans. Men frá byrjan lá ikki í kortunum, at hann skuldi hava hetta lívsstarv.

Charles var næstyngstur av 5 systkjum. Mamma hansara doyði, tá ið hann var 8 ára gamal. Eldru systrarnar komu tí í móður stað og tóku sær av honum. Pápin var lækni, og tað lá í luftini, at hann eisini skuldi fara læknavegin. Eins og abbin, somuleiðis sum eldri beiggin. Men avgerðirnar, ið

Dánjal Petur Højgaard

danjalph@olivant.fo
Eysturoyar Studentaskúli
og HF-skeið

Pápin og mamman

Pápin, Robert Waring (1766-1848) og mamman, Susannah (f. Wedgewood, 1765-1817).

onnur tóku fyrri hann, hóvaðu honum ekki.

Meðan hann vaks til, gekk hann meira og meira sínar egnu leiðir. Hendan leiðin lá hagar, har náttúran kom í miðdepilin. Alt, ið hevði við náttúrufrøði at gera, tók størri og størri part av tíð hansara. Bæði meðan hann las til lækna í Edinburgh,

og meðan hann las til prest.

Læknalesturinn endaði uttan prógv, aftaná 2½ ár; men hann megnaði eitt gott Bachelor of Arts við Christ's College í Cambridge. Í allari frítíð sínari – og meira aftrat gjørdi hann nógv við at gera alskyns kanningar av dýrum og plantum í náttúruni.

„Somikið bergtíkin var Charles av náttúrufrøðiligum kanningum og rannsóknum, at genta hansara, Fanny Owen, helt tað var blivið ov mikið, so hon gjørdi tað liðugt teirra millum“

Abbin

Abbin, Erasmus Darwin, ið skrivaði stór yrkingasøvn um náttúruna – og um evolution.

Bróðurin hvesti áhugan

Familjan búði í Shrewsbury, vestarlaga í Onglandi, nær við Wales. Tey vóru viðhvørt útferðir inn í stórbæru walisisku náttúruna, og hagar fór Charles ofta seinni kanningarferðir – ella veiðiferðir, sum eisini seinni bleiv eitt av hansara stóru áhugamálum.

Skúlin í Shrewsbury beyð uppá klassisku fakini – latín, grikskt og tilhoyrandi klassiskar høvundar. Hetta bleiv ikki tað, ið Charles fekk tokka til. Nógv meira spennandi tókti honum at hjálpa Erasmus, tí fimm ár eldri beiggjanum, við ymiskum evnafrøðiligum kanningum heima við hús. Tí hetta fak fanst ikki í skúlanum tá.

So mikið víðfevnt var hetta virkseimi teirra, at einaferð fekk Charles eina trivaliga oyrafiku framman fyri næmingunum í klassanum, meðan ein lærari fanst hvassliga at honum fyri hetta

Henslow

J. S. Henslow, professari. Ein sera týðandi persónur í fakligu menningini hjá Charles Darwin sum náttúrufrøðingur.

fullkomiliga nyttuleysa fjasíð uttan fyri skúlans gátt. Hann bleiv enntá róptur „Gass-Darwin“, tí hann millum annað fekst við at framleiða ymisk loft-evnir heima.

Gentan gjørði tað liðugt

Charles helt kortini fast við sín áhuga fyri evnafrøðini. Hetta helt eisini á undir læknalestrinum. Seinni komu so jarðfrøði, dýra- og plantufrøði aftrat.

Tá ið prestalesturin var komin undir land, var Charles samstundis vorðin kendur í Cambridge-umhvørvinum sum ein kónur náttúrufrøðingur. Í hesum lestrarumhvørvi vóru lærarar og professarar, ið høvdu tikið upp nýggju fakini, ið blástu sum frískir vindar yvir Europa. Ein teirra var John Stevens Henslow, professari.

Við honum var Charles ofta á rannsóknarferðum víða um í Onglandi. Hesar ferðir og tann kunnleiki, ið Charles her nam, blivu avgerandi fyri framtíð hansara. Her fekk hann hollan kunnleika til jarðfrøði, plantur og dýr. Alt hetta royndi hann at lesa um, gera kanningar – so nógv sum á nakran hátt bar til.

Somikið bergtikin var Charles av hesum, at genta hansara, Fanny Owen, helt at tað var blivið ov mikið, so hon gjørði tað liðugt teirra millum.

Avgerandi ferðin

Aftaná Christ's College i Cambridge gleddu systrarnar hjá Charles seg til, at hann skuldi koma heimaftur og fáa sær eitt prestastarv har um leiðir. Hetta var eisini tað, ið pápin ætlaði, tá ið hann

H.M.S. Beagle. Framvið Galapagos-oyggjum í 1835. Skipið var ein bark, ella Brigg-sloop, 232 tons, 27, 3 m long, 6 kanónir. Við vóru 73 mans. Í 2009 verður ein nýggj Beagle, bygd eftir tí upprunaligu, send út á heimshøvini at gera rannsóknir.

Siglingarleiðin hjá „Beagle“, 1831-1836.

sendi Charles frá læknaestrinum í Edinburgh og til prestalestur í Cambridge. Men eisini her fór Charles sína egnu leið.

Tað sum hendi, var, at Henslow, professari, enn einaferð kom inn í myndina. Hann bjóðaði Charles at sleppa við einum skipi, ið skuldi kortleggja strondina við Suðuramerika. Teir skuldu eisini hava ein náttúrufrøðing við umborð. Harafrat skuldi hann vera felagi við skiparan, FitzRoy. Charles spurdi pápan um loyvi at fara; men hann segði kortanei í fyrstuni! – At enda játtaði pápin tó at biðja svágin, Josiah Wedgewood um ráð. Um hann helt hetta var eitt gott hugskot, so skuldi hann umhugsa avgerðina av nýggjum.

Josiah vísti m.a. á, at tað kundi vera sera nyttugt fyri ein prest at hava góðan kunnleika til náttúruna – skaparaverkið. Til endans gav pápin eftir. Charles skuldi til sjós við H.M.S. Beagle. Hetta var í september 1831.

Aftaná drúgva og umfatandi tilrigging, bleiv skipið klárt og setir kós 27. des., út í Atlantshavið.

Fyrst framvið Madeira og Tenerifa og haðani til Kap Verde Oyggjar, vestan fyri afrikansku strondini.

Fimm ár í útlegd

Ferðin við „Beagle“ skuldi vara 2 ár. Síðani longd til 3 ár. Men tá ið avtornaði tók hon heili 5 ár. Av hesum gingu tey 4 við Suðuramerika.

Charles var tó ikki so nógv til sjós. Tilsamans var hann bert 18 mánaðir av hesum 5 árunum umborð. Hann fekk tí høvi til at gera alskyns rannsóknir á landi. Upp á fjøll, inn í skógir og út á villar víddir. T.d. út á las pampas. Tók sýni av mineralum, fossilum, plantum, dýrum, fuglum, plankton – alt, ið fangast kundi og sum var í sjáldsamara lagi, bleiv tikið umborð á Beagle.

Har umborð bleiv tað skrásett, lýst, greinað so langt tilbar, konserverað og síðani sent heim til Bretlands við øðrum skipum. Tí skip høvdu bretar nógv á heimshøvunum. Hetta gjørdi, at Charles eisini hevði sera gott samband við heimið (systrarar og pápan), sínar vinir og lærarar.

„Vísindaligu niðurstøður Darwins ávirkaðu lítið og onki hansara trúarlív. Hetta syrgdi hann miðvíst fyri ikki at blanda saman. Tað, ið gjørdi, at hann seinni í lívinum bleiv agnostikari, hevði mest við persónlig viðurskifti í hansara lívi at gera“

Tá í tíðini var einki internet, sms ella skype-telefoni. Men kortini kundi Charles regluliga senda brøv, frágreiðingar og sínar hugsanir heim. – Og fáa svar aftur. Haðani fylgdi hann eisini væl við, hvat hendi heima í Bretlandi. Ikki minst á tí vísindaliga økinum.

Darwin var trúgvandi kristin í mong ár

Sum nýklaktur prestanæmingur frá Christ's College var Charles ein trúgvandi kristin. Hann fór til gudstænastu áðrenn fráferðina við Beagle og til altars. Umborð á skipinum hevur hann stundum at sjómonnunum, um teir taka for dýran til, ja

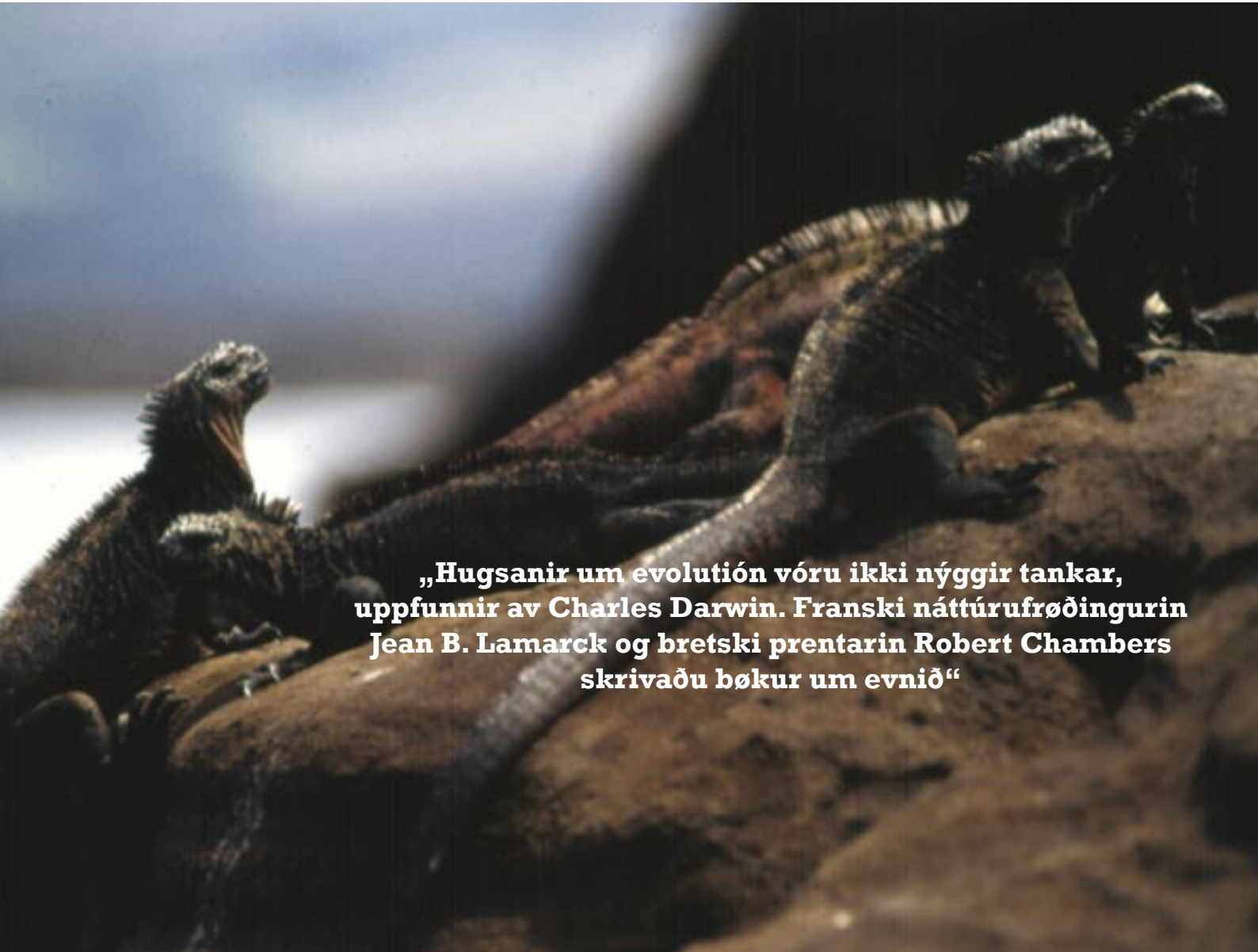
rættleiðir teir eisini við skriftstøðum úr bíbliuni.

Sjálvt á Galapagos-oyggjunum er Charles ikki vorðin sannførdur um eina evolutións-mekanismu, men skrivar um ein skapanar-miðdepil.

Sama er galdandi í Australia, ið hevði eitt dýralív, ið fullkomiliga breyt frá øllum øðrum, ið Charles hevði sæð.

Ikki fyrrenn aftaná heimkomuna, og mong ár eru farin við drúgvum kanningararbeiði, gerst Charles meir og meira sannførdur um, at broytingar av sløgum á jørðini vóru farnar fram við einari líðandi evolutión. Nýggju úrslitini úr jarðfrøðini skoraðu eisini væl undir hugsanir hansara á hesum øki.

Dýra- og plantulív á Galapagos-oyggjum.

„Hugsanir um evolutión vóru ikki nýggir tankar, uppfunnir av Charles Darwin. Franski náttúrufrøðingurin Jean B. Lamarck og bretski prentarin Robert Chambers skrivaðu bókur um evnið“

Heimið

Down House, sunnan fyri London. Her búði og granskaði Charles Darwin meginpartin av ævi sínari. Húsini og økið eru nú savn og í uppskoti sum World Heritage Site.

Vísandaligu niðurstøður hansara ávirkaðu tó lítið og onki hansara trúarlív. Tí hetta syrgdi hann miðvíst fyri ikki at blanda saman – eins og dúgliga verður gjørt nú á døgum!

Tað, ið gjørdi, at hann seinni í lívinum bleiv agnostikari, hevði mest við persónlig viðurskifti í hansara lívi at gera; men hetta skal ikki umrøðast á hesum sinni. Charles roknaði við einari guddómligari íbirting av tí fyrsta lívinum á jørðini; men at sløgini síðani høvdu broytt seg. Hvussu tey høvdu broytt seg – tað var hansara stóra kanningarevni.

Kanningararbeiðið av stóra tilfarinum frá Beagle-ferðini

Beint eftir heimkomuna fór Charles í gongd við at skriva eina frágreiðing um sjálva ferðina. Hetta bleiv

gjørt saman við FitzRoy, skipara.

Úrslitið bleiv eitt bókaverk í trimum bindum, ið bleiv nógv umhildið tá á døgum. Hetta gjørdist í fleiri forum fyrstu ferð, at almenningurin hoyrði um lögna djóra- og plantulívið á teimum støðunum, ið Charles hevði vitjað. Tí vakti bókaverkið nógvans og mikið av undran millum fólk.

Eitt annað, ið Charles Darwin skjótt gjørdist kendur fyri, var nýggja teori hansara um, hvussu koralriv blivu til. Hetta legði hann sær nær at kanna á ferðini við Beagle, og lutfalsliga stutta tíð eftir, at Beagle-frágreiðingin var liðug, kunngjordi hann úrslitini viðvíkjandi koralrivunum.

Tann nýggja jarðfrøðin, sum greiddi frá millióna longu søgu jarðarinnar, legði samstundis lunnar undir, at evolutións-ástøðið hjá Charles Darwin

„Ein samandrættur av stóra arbeiði hansara við at greina og undirbyggja hetta ástøðið er lýst í bókini *The Origin of Species*, ið kom út í 1859. Fyri júst 150 árum síðani“

„Hóast Charles Darwin ikki hevði nóg góðan kunnleika til arvalig viðurskifti, er grundtankin hjá Charles Darwin av flestu vísindafólkum framvegis settur at vera galdandi í nútíðar náttúruvísindi“

kundi gerast veruleiki.

Hugsanir um evolution vóru ikki nýggir tankar, uppfunnir av Charles Darwin. Abbi hansara, Erasmus Darwin, setti fram hugsanir um evolution – eisini sum yrkingar.

Franski náttúrufrøðingurin Jean B. Lamarck og bretski prentarin Robert Chambers skrivaðu bókur um evnið. Men Charles var ikki samdur við hesar triggjar nevndu í teirra tulkning av, hvussu evolutionin var farin fram.

Hann fór aftur her sína egnu leið. Hetta var kanningarleiðin, har egnar sera drúgvur og umfatandi royndir, umframt samskifti við fólk kring knøttin, førdi til ástøðið um evolution við náttúrligari selektiún.

Ein samandrættur av stóra arbeiði hansara við at greina og undirbyggja hetta ástøðið er lýst í bókini

The Origin of Species, ið kom út í 1859. Fyri júst 150 árum síðani.

Hóast Charles Darwin ikki hevði nóg góðan kunnleika til arvalig viðurskifti, er grundtankin hjá Charles Darwin av flestu vísindafólkum framvegis settur at vera galdandi í nútíðar náttúruvísindum.

200 ár síðani

Í ár verða um allan heim hildin upplýsandi tiltøk í sambandi við, at 200 ár eru liðin, síðan Charles Darwin var føddur.

Vilt tú vita meira um hendan merkisverda persón, finnst fleiri heimasíður, ið eru verdar at vitja. Her ber m.a. eisini til at fáa atgongd til øll bókaverkini hjá Charles Darwin, umframt at nakað av umfatandi brævaskifti hansara til yvir 2000 persónar, liggur tøkt á alnótini. – Góða leiting!

Heimasíður

<http://darwin-online.org.uk/>

(bókaverk hjá Charles Darwin, ið eru atkomulig á alnótini)

<http://www.darwinday.org>

(um tiltøk kring knøttin)

<http://www.aboutdarwin.com/>

(ymsar upplýsingar um Charles Darwin)

http://williamcalvin.com/bookshelf/down_hse.htm

(bókahandil í Down)

<http://www.bromley.org/ciswebpl/darwin/gallery.asp>

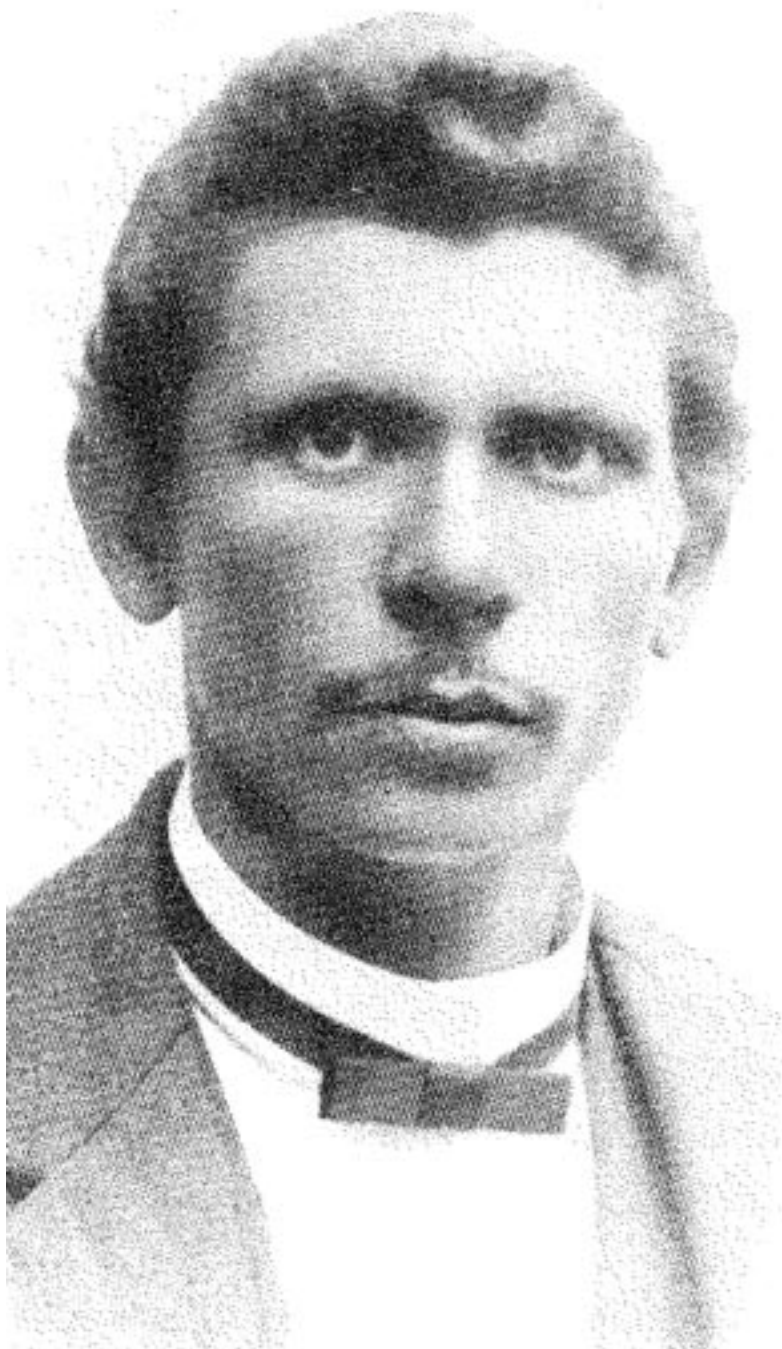
(myndir)

<http://www.darwinproject.ac.uk/>

(brævaskifti)

Tilfar til hesa grein er partvís tikið úr fyrilestri av D.P. Højgaard, hildin 12. februar 2009, á Náttúrugripasavninum í Tórshavn. Hetta var tiltak, ið Føroya Fróðskaparfelag, Lívfrøðifelagið og Náttúrugripasavnið skipaðu fyri í sambandi við 200 ára hald fyri Charles Darwin.

**Rasmus Rasmussen, ið
nýtti dulnevnið Regin
í Líð. (Mynd úr Føroya
Fólkaháskúli 1899-1989).**

Á slóðini eftir DARWIN í verkum hjá REGINI Í LÍÐ

Charles Darwin og menningarástøði hansara hava havt stóra ávirkan á europeiskar bókmentir, og í Føroyum síggja vit fleiri ferðir í verkum eftir Regin í Líð, at slóðin peikar aftur til darwinismuna. Kortini umboðar Regin í Líð ikki sosial- ella vulgerdarwinismuna, tí hann vísir eisini á sosialismuna sum samfelagsliga stevnu.

Kirsten Brix

kirsten.brix@skulin.fo
Føroya Studentaskúli og
HF-skeið

Í hesum Darwin-ári kunnu vit í Føroyum hátíðarhalda eina stórhending við tilknýti til menningarlæru hansara, nevniliga at skaldsøgan *Bábelstornið* kom út í bók í 1909, fyri 100 árum síðan.

Søgan er ættarsøga í dupultari merking. Hon lýsir gongdina í tveimum ættum gjøgnum trý ættarlið, t.e. umleið 100 ár.

„Menningarástøðið eftir Charles Darwin hevur havt stóra ávirkan á europeiskar bókmentir“

Í hesi grein verður hugt at nøkrum fáum dømum um ávirkan frá menningarlæruni hjá Charles Darwin og tí bókmentaligu stevnuni, sum m.a. byggir á hansara ástøði bæði í skaldsøguni og í tveimum av stuttsøgnum eftir Regin í Líd (dulnevni fyri Rasmus Rasmussen).

Naturalisma

Bábelstornið umboðar tað bókmentaliga rákið, sum

verður nevnt naturalisma. Rákið hevur sín uppruna í Fraklandi, har Émile Zola í greinini „Le roman expérimental“ (1880) (Tann eksperimenterandi skaldsøgan) m.a. segði, at uppgávan hjá rithøvundinum er at kanna veruleikan, sum hann er, og avdúka tær mekanismurnar, sum fáa menniskju at handla, sum tey gera. Menniskjan er ein náttúruvera, og menningargongdin er úrslit av arvi og umhvørvi.

Við at broyta fortreytirnar ber til at broyta gongdina. Zola nýtti hugtakið „eksperimenterandi

moralistar“ um naturalistiskar rithøvundar.

Henda fatan er grundað á eitt ástøði um, at menniskjan ikki er skapað eina ferð med alla, men at hon er í stöðugari menning. Og her koma Charles Darwin og menningarlæran inn í myndina. Men Darwin var ikki einsamallur við hesum hugsanum. Menningarástøðið var algongt millum granskarar í Onglandi, og longu Jean-Baptiste Lamarck (1744-1829) helt uppá, at menningargongd (evolútion) var úrslit av náttúrulógum.

Íblástur frá Darwin

Vit fara at hyggja at tveimum fyrbrigdum í skaldsøguni *Bábelstornið*, sum kunnu setast í samband við menningarlæruna hjá Darwin.

Darwin visti, hvussu kollveltandi verkið var, og tí drálaði hann í fleiri ár, áðrenn hann í 1859 gav tað út.

Fyri tað fyrsta er tað skipanin. Søgan er skipað sum ættarsøga, vit fylgja menningini hjá persónunum lið fyri lið og síggja, hvussu arvaeginleikar og umhvørvi forma teir.

Fyri tað næsta er tað lýsingin av persónunum, teirra lyndissegðkennum, ætlanum og gerðum.

Náttúran í menniskjuni

Skaldsøgan er skipað sum ein ættarsøga, sum gjøgnum trý ættarlið lýsir forfallið í tveimum ættum. Í fyrra parti, „Ættarbregi“, skipar rithøvundurin neyvt tað arvamynstrið, sum fer at stýra allari gongdini.

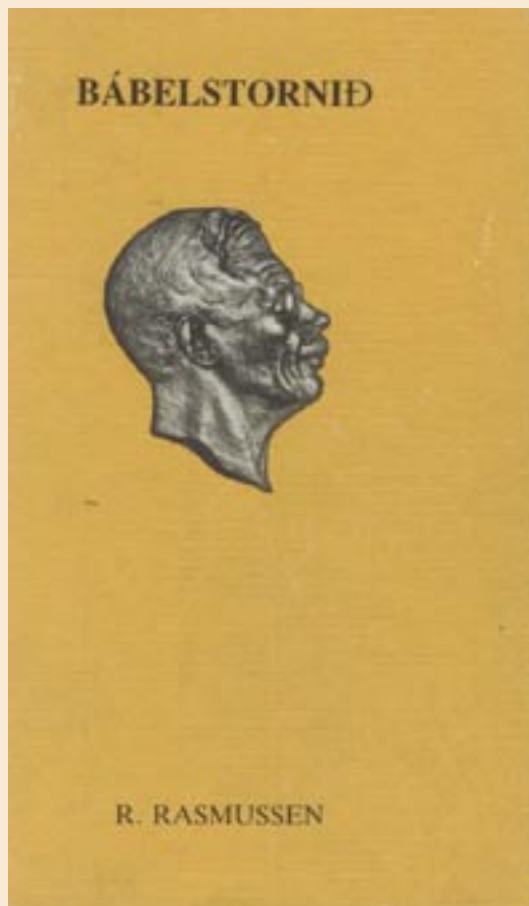
Tann avgerandi gerðin er, at Jógvan í Jógvansstovu (eldri) vrakar ta ríku bóndadóttirina, Sunnevu uppi í Stovu, sum hann var trúlovaður við, og í staðin velur ta trivaligu, sansaligu Ólúvu. Tí hann kundi ikki annað: „Nei! nei! Hann hevði einki mistak gjørt; hann hevði einans fylt boðinum, sum natúrin beyð, tikið hana í favn, sum hann kendi seg drignan at, ...“ (s. 52). Menniskjan er náttúra, stýrd av girnd og trá. Tað verður staðfest sum sannroynd.

Við hesi gerð hevur eldri Jógvan lagt grundarsteinin til allan bygnaðin í skaldsøguni. Avleiðingin er, at Sunneva tekur ta avgerð at seta fót fyri Jógvani og hansara ætlanum í øllum viðurskiftum. Til hetta endamálið giftist hon við sínum húskalli Hanusar Pæturi, sum hon vanvirðir í síni instu sál, men sum hon kann brúka sum amboð.

Slagið hevur stóran týðning

Alt, sum síðan fer fram, hevur sín uppruna í valinum hjá eldra Jógvani. Bygdafólkið heldur ikki nógv um hansara vitjanir hjá Ólúvu. „Tað mundi fara at verða ringur endi, tí øll vistu, hvussu tað fólkaslagið var.“ (s. 10). Og seinni, tá ið tað vísir seg, at sonurin, yngri Jógvan, ikki hevur arvað lyndið og áræðið hjá pápanum, hugsar eldri Jógvan: „Men, /.../ hevði tú tikið Sunnevu til konu tá, so hevði tú kanska nú ein son tú kundi litið á, ikki ein evnaleysan dølg – av búðaslag – . Hin forni harðskapurin uppi í Stovu og hitt frælsa og bjartskygda Jógvanstovuskapið, tey vóru før fyri at laga eitt stórmenni, ein kappi, ið var førur fyri at borið landið óhappað úr vanda inn í eina nýggja tíð.“ (s. 52).

Eisini Sunneva ger sær slíkar tankar: við

Bábelstornið er naturalistisk skaldsøga, sum rithøvundurin skrivaði, meðan hann var lærari á háskulanum í Føgrulíð á Borðoyinni.

Hanusar Pæturi er „óvanda blóð“ komið í ættina (s. 25), hann er „ein trællur“ (s. 29), og hon hevur ikki minstu virðing fyri honum.

Eldri Jógvan verður harafturímóti gjøgnum alla søguna lýstur sum aðalborin, hjartagóður, arbeidssamur, eldhugaður, frælslyntur o.t.

Menning og frábrigdi

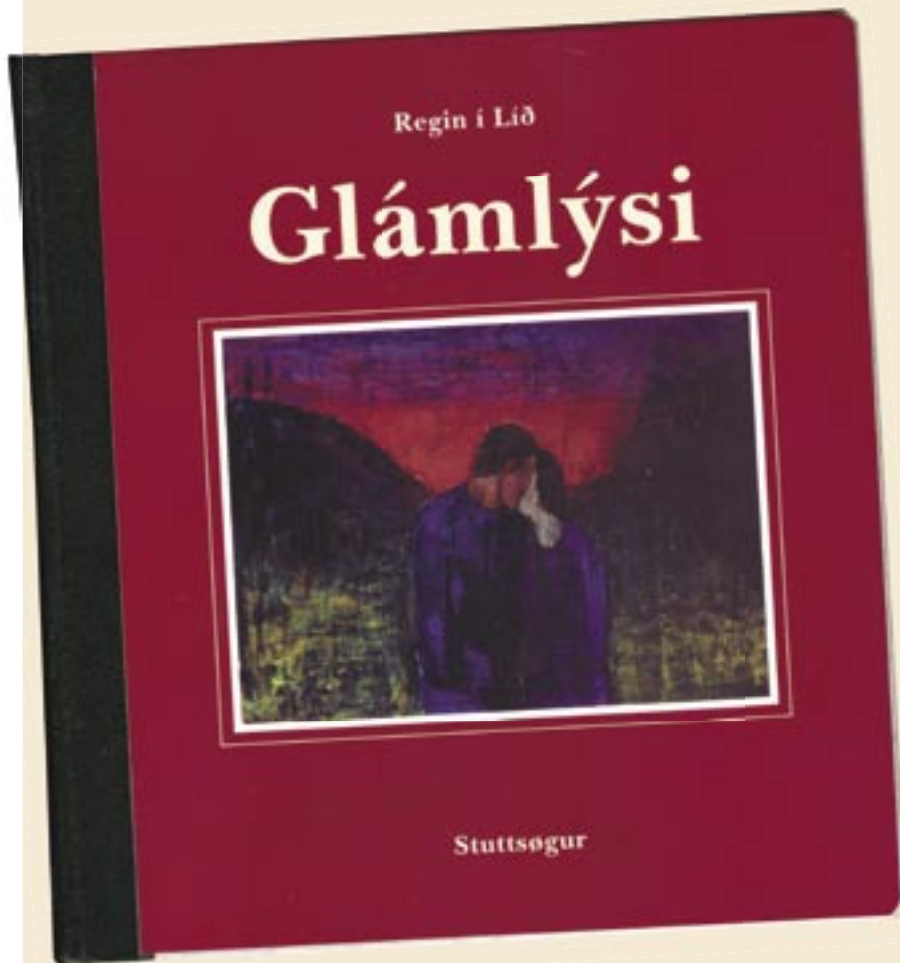
Stýra næsta ættarliði kann Sunneva kortini ikki, og tað er hart ímóti hennara vilja, tá ið dóttirin Katrin giftir seg við yngra Jógvani, soni eldra Jógvan og Ólúvu.

Eftir brúðleypið, sum Sunneva noktar at vera við í, ger eldri Jógvan sær tankar um útlitini fyri framtíðina. Hann er í døpurhuga, tí sjálvur er hann ov gamal til at gera seg galdandi í teimum broytingum, sum standa fyri framman í landinum,

Umrøða í Tingakrossi tá ið Bábelstornið kom út í bók

So fáment, føroysk bókafrøði er, eigur henda bók sín stóra týðning í tí at vera hin fyrsta føroyska „roman“, ið hevur sæð dagslýsið higartil. Tá ið einaferð, um eitt ella fleiri hundráð ár, hin føroyska bókmenta-søgan verður skrivað, eigur „Bábelstornið“, ella sum hon av røttum átti at verið nevnd: „Ættarbregði“, sítt pláss har sum ein tann dyggasti grundarsteinurin, ið lagdur er í nýggjari tíð.

Undirskrivað X (helst Kristin í Geil, blaðstjóri)

Stuttsgurnar eftir Regin í Líð í nýggjari skúlaútgávu. Bæði skaldsøgan og søgurnar í Glámlýsi vórðu prentaðar sum framhaldssøgur í Tingakrossi, áðrenn tær komu út í bók í ávikavist 1909 og 1912.

og hann hevur ikki álit á, at tað komandi ættarliðið nyttar nakað í so máta.

Hann hómar tó ein møguleika fyri, at okkurt gott og sterkt kann spyrjast burturúr, nú báðar ættirnar koma saman aftur. „Tá datt honum í huga eina bók, hann einaferð hevði hoyrt Niels Winther talað um, ein bók við nýggjum rannsøknum um, hvussu andalig evnir arvast í ættini. Ættarlið kunnu vera burtur úr lögð og sýnast at brega burtur úr ætt; men so kunnu evnini vísa seg at koma aftur hjá seinri ættarliðum.“ (*Bábelstormið*, s. 73).

Kanska er tað „On the Origin of Species“, sum Charles Darwin gav út í 1859, eldri Jógvan meinar við (hon kom út á danskum í 1872 í týðing eftir J.P. Jacobsen).

Í kap. 5 skrivur Darwin um tað fyrbrigdið, at eyðkenni, sum hava verið til staðar hjá einari rasu einaferð, og sum hava verið horvin í kanska mong ættarlið, kunnu vísa seg aftur. Hann setir ta hypotesu fram, at eyðkenni kunnu hava ligið fjald, og at tey síðan, tá ið umstøðurnar verða til tað, kunnu koma undan aftur.

Rasistisk rák

Persónslýsingin í skaldsøguni er lítið fjølbroytt. Sum dømini vísa, umboðar stórbóndin eldri Jógvan allar teir positivu eiginleikarnar: hann er eitt gott menniskja, tekur ábyrgd av sínari familju, er frælslyntur og framburðarsinnaður.

Lýsingin av honum svarar neyvt til, hvussu fatanin var í Europa og Amerika í 19. øld. Tað var vanligt at tosa um meira og minni virðismiklar

Úr greinini „Um uppruna lívsins á foldum“ eftir Rasmus Rasmussen

„Tað er ikki greitt at hugsa sær, at alt, øll sløg av plantum og dýrum, sum nú eru til, eru vorðin til bráðliga, øll í senn. Ófelliandi prógv eru fyri, at bæði dýra og plantusløg eru útdeyð á jørðini og onnur komin í staðin. Bæði dýrafrøðingar og plantufrøðingar eru á einum máli um, at tað er møgult at ala fram, um ikki júst nýggj sløg, so tó nýggjar kynsstovnar innan fyri sama slag, og at teir kunnu standa við gjøgnum ættarlið, um ikki røktin svíkur. At nýggj sløg stundum verða til úti í náttúruni, er alkunnugt. Her í Føroyum eru t.d. eini 20 plantusløg, sum ikki kunnu vera komin frá øðrum londum av teirri góðu grund, at tey ikki eru har. Tey mega verða komin til við frábrigdan frá nærskyldum sløgum síðan síðstu stóru ístíð/.../ So mikla ávirkan hevur henda úrvindingarlæran havt á tíðarandan, at nú munnu helst vera fáir av vitugum og vitandi monnum, sum framvegis taka skapanarsøguna í genesis bókstaviga. Teir flestu trúarmenn vilja fata teir seks dagarnar sum long tíðarskeið og royna eisini at benda á, at skapanarroðin í genesis hóskar so merkiliga væl við ta „skapanarroð“ sum vísindamenn við aldarlangar og nákvæmar rannsóknir eru komnir til.“

rasur, og eisini um meira og minni virðismikið kyn. Tann hvíti maðurin varð hildin at vera hæddin í menningargongdini, tað var eisini áskoðanin hjá Darwin.

Sama áskoðan sum tann hjá eldra Jógvani, at teir røttu arvaeginleikarnir borga fyrri hækkandi dygd og framburði, hevur havt stóra ávirkan bæði á tí vísindaliga og tí politiska pallinum langt upp í 20. øld. Tað, sum fór fram í Týsklandi, meðan nazistarnir sótu við valdinum, er lýst í óteljandi bókum og filmum. Men tað er neyvan algongd vitan, at fleiri enn 60.000 fólk vórðu tvingsilssteriliserað ella -kastredað í Svøríki í árunum 1935-1976. Í øðrum demokratiskum londum í Europa og í Amerika hevur verið farið fram á sama hátt.

Í *Bábelstorninum* er hugburðurin tann, at Jógvansstovuættingin fer til grundar, tí at „óvanda blóð“ kemur inn í hana. Aftur at tí kemur, at tað samfelagsliga umhvørvið er køvandi, bygdafélkið setir fótur í spennu og forðar øllum royndum hjá eldra Jógvani at skapa framburð, og hansara dómur er greiður: „Føroyingar sjálvir /.../ døsnir, dólskir og líkaglaðir.“ (s. 68).

Vónin livir víðari

Jógvansstovuættingin gongur til grundar, tá ið abbasonurin lítli Jógvan doyrt.

Hann hevði stórar ætlanir um broytingar í jarðabrúki og politikki. „Hann hevði arvað alt tað framfýsnið, sum búði í abba hansara, gamla Jógvani, og ein góðan hóp av tí seiggi og treiski, ið hevði sett eitt so ódámlegt eyðkennarmerki á ommu hansara uppi í Stovu.“ (s. 161).

Men einki gongur, sum hann ætlar. Í fyrra lagi tí grundarlagið, hann byggir á, er skeivt: Hann hevur gift seg við danskari konu, sum ikki trívist, og tey fáa eingi børn, tí Jógvan er lívsørrur av einum váðaskoti, hann sjálvur var atvoldin til sum ungur. Fíggarliga kemur hann í óføri, tí hann lítur á vinmannin Gunnar av Reyni, sum snýtir hann, og sum harafturat vísir seg at hava havt kynsligt samband

við konu hansara. Í seinna lagi tí umhvørvið er líka so køvandi og tvørt, sum tá ið abbin gjørdi sínar royndir.

Søgan gevur ikki Jógvani ábyrgdina fyrri gongdina. Tað lívfrøðiliga arvamynstrið, sum stýrir hansara kenslum og gerðum, verður miðvíst lagað frá byrjan til enda. Bygdaumhvørvið er óbroytt, hann mótir somu køvandi mótstöðu og líkasælu sum abbin. Úrslitið av hesum er, at hansara ætlanir kollsigla.

Sum nevnt er skaldsøgan ikki bara ættarsøga í vanligari merking. Hon lýsir samstundis gongdina hjá tjóðskaparrørsluni, sum tók seg upp frá um 1876. Sambært skaldsøguni hevur hon røtur aftur til Niels Winther, sum varð valdur á folkating við valinum í 1851. Og hon fer ikki til grundar saman við Jógvani, men verður umboðað av Bjarna undir

Hamri og livir sostatt víðari í øðrum umhvørvi og undir øðrum fortreytum.

Ein sterk kvinna

Longu áðrenn *Bábelstornið* kom út, hevði Regin í Líð skrivað stuttsøgur. Í „Minnisvarðanum“ (1906) finna vit fyrri fyrstu ferð

í føroyskum bókmentum seksualitetin lýstan sum náttúrugivnan veruleika fyrri bæði kynini.

Høvuðspersónurin Ingibjörg, sum er dóttir ríkasta bóndan í sýsluni, stendur millum tveir menn. Øll vænta, at hon skal fáa Ólav í Garði, sum í allar mátar er hennara javnlíki, men hon letur seg dára av tí uppgjörda krambúðarsveininum Torsteini, sum hon fær ein son við. Eftir tátíðar morali hevur Ingibjörg soleiðis uppiborið heitið „skøkja“, sum pápi hennara ákærir hana fyrri at vera (s. 34).

Men Ingibjörg er gjørd úr sterkum tilfari og tekur málið í egnar hendur. Í eini roynd at bjarga beiggja Ingibjörg druknar Ólavur í ánni, men beint áðrenn møtast eygu teirra eitt sekund – „gjøgnumtreingjandi var seinasta eygnakast Ólavs“ (s. 29).

Meðan Ingibjörg gongur við soninum, sær hon alla tíðina hetta falliska eygnabragðið fyrri sær. Og

„Rasmus Rasmussen
gjørdi náttúrufrøðiligar
rannsóknar av plantum og
skrivaði greinir í t.d. *Botanisk
Tidsskrift*. Í 1910 kom *Føroysk
plantunøvn út sum bók og
í 1936 meginverkið *Føroya
flora*“*

Karl Marx og Friedrich Engels skrivaðu Tað kommunistiska manifestið (1848). Teir búðu í útlegd í Onglandi, har teir skrivaðu síni meginverk, Engels m.a. *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats* (1884, da. Familiens, Privateigenthums und Statens Oprindelse, 1888), Marx m.a. *Das Kapital* (bd. 1 1867, da. Kapitalen, 1885).

tað er hennara svar uppá, at drongurin, so hvørt sum hann veksur til, fer at líkjast Ólavi. Tá var gomul hugsan millum fólk, at eitt barn fór at líkjast tí, sum mamman hugdi at, tá ið barnið tók við lívi. Í bókini *Gomul føroysk heimaráð* eftir R.K. Rasmussen, sum var lækni í Føroyum í tíðarskeiðnum 1920-1952,

„Í røðu á fólka fundi norðri í Vági í 1908 tekur Rasmus Rasmussen frástøðu frá tí sonevndu sosialdarwinismuni og hennara laissez-faire kapitalismu. Í staðin lýsir hann sosialismuna sum ta stevnu, ið letur tey, sum einki eiga og einki formáa sær í samfelagnum, fáa sín rætt“

ber til at lesa um sovorðin fyrbrigdi. Men Ingibjörg vísir til náttúruna: „Mangt var forborgið í náttúrin!“ (s. 36).

Tá ið Torsteinur rekur fram undir, at hon hevur verið ótrúgv móti sær, svarar hon: „Hann líkist Ólavi, sum hann ber navn hansara, tí meðan hann tók við lívi og nørðist undir mínum hjarta, var hugi mín meira hjá Ólavi enn hjá tær. Andlit Ólavs, sum eg sá í teirri stund, hann fór her frá, trongdi seg so djúpt inn í mína sál, at barnið, eg bar, skaptist eftir tí.“ (s. 36).

Frágreiðingin líkist mest ástøðinum hjá J.-B. Lamarck, sum helt uppá, at eginleikar, sum eitt fólk ognar sær í lívinum, við arvi kunnu flytast til avkomið. Men sum Ingibjörg ber tað fram, er tað hon sjálv, sum við sínum kærleika og vilja skapar barnið eftir Ólavi.

Søgan sjálv hevur tó eitt annað svar, tíðliga í tekstinum fáa vit at vita, at Ingibjörg og Ólavur eru fermenningar, og „ættin var av hinum fornastu í Føroyum og ikki blandað við ringari slag, tað nakar visti um at siga.“ (s. 18). Fatanin má sostatt vera tann, at tað sterka, óblandaða slagið vinnur á tí „veika og vesaliga“, orð, sum Ingibjörg lýsir Torstein við. Her peikar slóðin enn eina ferð aftur til darwinismuna.

Hugburðurin í søguni er bjartskygdur. Fata vit boðskapin myndamálsliga, sigur hann, at til ber at vinna á trupulleikum og forðingum og at rætta skeivar ella óhepnar gerðir, eru tær røttu fortreytirnar til staðar: Ingibjörg er sunn og sterk og hevur viljan til at broyta umstøðurnar. Eitt bjartskygni, sum ikki er til staðar á sama hátt í Bábelstorninum.

Sosialisma

Menningarástøðið hevur verið og verður framvegis brúkt til mangt og hvat. Í 19. öld varð tað t.d. nýtt til at rættvísgera trælalald, tí tey svørtu vórðu søgd at vera lægri rasa. Sjálvur var Darwin hart ímóti trælalaldi og eisini ímóti, at veik og óhjálpin fólk skuldu verða slept upp á fjall av samfelagnum, sum talsmenn fyri ta sonevndu sosialdarwinismuna hildu.

Herbert Spencer (1820-1903), sum skapti tað

vælkenda hugtakið „the survival of the fittest“, og sum hevði stóra ávirkan, førði fram, at øll menning var linjurøtt frá tí einfalda til tað fjøltáttaða. Hetta var ikki bara galdandi í náttúruni, men í allari heimsskipanini, eisini í samfelagnum. Tann natúrliga samfelagsskipanin mátti tí vera ein óavmarkað liberalisma, har tey sterkastu yvirlivdu, meðan tey veiku máttu lúta, framburðurin var treytaður av eirindaleysari kapping.

Í stuttsøguni „Rakul“ (1907) lýsir Regin í Líð viðurskiftini í tí óskipaða fiskivinnusamfelagnum.

Høvðspersónarnir Rakul og Pætur arbeiða bæði hjá sama arbeiðsgevara, Osvaldi keypmanni. Rakul arbeiðir í fiski á landi, og Pætur er til skips. Sum skipanin er, formáa Rakul og Pætur sær einki. Reiðarin eigur skipið, Pætur siglir við, og fiskiplássið, har fiskurin verður arbeiddur, og harumframt handilin. Hann ásetir lönina hjá fiskimonnum og fiskagentum, og hann ásetir eisini prísirnar í handlinum, har tey noyðast at keypa. Hvør einstakur má royna at bjarga sær sum frægast, eingin stovnur er til, sum kann tala teirra sök: eingin politiskur flokkur, einki fakfelag. Treytin fyri, at hendan støðan kann halda fram, er sambært søguni, at fólkið er óupplýst.

Hvat meint verður við, kemur ikki beinleiðis til sjóndar í søguni, men í einari røðu, sum Rasmus Rasmussen helt á einum fólkafundinum í Klaksvík í 1908, lýsir hann m.a. sosialismuna: „/.../ tað er eitt felagsstarv, ið er sprottið av eini tráan hjá teimum nógvu og forfjónaðu í samfundinum eftir at koma sær úr skugganum móti ljósi, eitt starv, ið hevur sum fyrsta mál, at tey, ið einki eiga og einki megna í samfundinum, skulu hava sín rætt.“

Í røðu síni tekur Rasmus Rasmussen sostatt frástøðu frá sosialdarwinismuni og hennara laissez-faire kapitalismu, í staðin tekur hann undir við stevnuna hjá tveimum øðrum ástøðingum, sum livdu og skrivaðu slóðbrótandi verk í Onglandi um somu tíð sum Spencer og Darwin, nevniliga Karl Marx (1818-83) og Friedrich Engels (1820-95).

Slóðin eftir Darwin sæst

Menningarástøðið eftir Charles Darwin hevur havt stóra ávirkan á europeiskar bókmentir. Serliga teir naturalistisku rithøvundarnir nýttu háttalagið í uppgerðini við ta romantisku idealismuna, ta uppgerð, sum byrjaði í Fraklandi, og sum við fyrilestrunum hjá Georg Brandes í 1871 eisini broytti tað bókmentaliga landslagið í Norðurlondum.

Í verkunum eftir Regin í Líð finna vit eisini slóðir eftir ástøðinum hjá Darwin, men sum vit hava sæð, umboðar hann ikki sosial- ella vulgerdarwinismuna hjá Herbert Spencer o.ø. Tvørturímóti rekur hann í stuttsøguni „Rakul“ og í mongum greinum framundir, at tað ber til at broyta umstøður og beina fyri forðingum, um fólk verða upplýst og gerast tilvitað um sína støðu.

Samfelagspolitiskt peikar hann á sosialismuna sum ta stevnu, ið kann tryggja verkafólkinum sín rætt. Ástøðiliga byggir hann har sum nevnt á Karl Marx og Friedrich Engels.

Skoytast kann uppí, at Rasmus Rasmussen var við til at stovna Føroya Fiskimannafelag í 1911 og var skrivari í felagnum í samfull 35 ár, 1912-1947.

Viðmerking

Síðutilvísingarnar í søgunum eftir Regin í Líð vísa til útgávuvarnar í listanum niðanfyrir.

Bókmentir

Kirsten Brix: Dialog i Babelstårnet. Analyse af Regin i Líðs prosaforfatterskab. 2002.

Chris Buskes: Evolutionär denken. Darwins Einfluss auf unser Weltbild. Spektrum 2008.

Charles Darwin: Arternes Oprindelse. Jørgen Paludans Forlag 2008.

Regin í Líð: Babelstornið (1909). Bókagarður 1987.

Regin í Líð: Glámlýsi (1912). Føroya Skúlabókagrunnur 2003.

Rasmus Rasmussen: „Fólkafundurin norðri í Vági“. (1908). Í Tummas Lenvig: Frælsmannamál. Bókagarður 1997.

Rasmus Rasmussen: „Um uppruna lívsins á foldum“, Varðin bd. 31, 1955, s. 75-89.

MYND: RÓGVI MOURITSEN

Tí er grind **VANDAMIKIL** fyri tína heilsu

Dálkandi evni í tvøsti og spiki hava ávirkan á miðnervalagið, hjarta-æðralagið og immunverjuna. Tí mæla landslæknin og Deildin fyri Arbeiðs- og Almannaheilsu frá at nýta grindahval sum mannaføði. Í hesi grein verður hugt nærri at heilsuvandamiklu árinunum, ið eru granskað í Føroyum í meira enn tvey áratíggju.

MYND: JENS KRISTIAN VANG

Pál Weihe

pal@health.fo
Deildin fyri Arbeiðs- &
Almannaheilsu

Í november 2008 mæltu landslæknin og undirritaði frá at nýta grindahval sum mannaføði. Hetta var tí, at granskingarvirksemið á Deildini fyri Arbeiðs- og Almannaheilsu í meira enn tvey ártíggju hevur givið ábendingar um, at ymisk heilsuárin eru tengd at dálkandi evnunum í tvøsti og spiki. Dálkandi evni, sum vit serliga fáa í okkum við at eta tvøst og spik. Talan er um árin á miðnervalagið, hjarta-æðralagið og á immunverjuna. Harumframt ber heldur ikki til at útiþýsa móguleikanum fyri, at onnur árin kunnu vísa seg seinni í lívinum. Í hesi grein skulu vit hyggja eitt sindur nærri eftir, hvørji árin talan er um.

Dálkingarevni í føroyingum

Longu aftur í áttatiárinu vísu vit, at kviksilvurnøgðin í føroyingum var høg. Tær fyrstu kanningarnar av stívlaga túsund nýføddum vísu eitt geometriskt miðaltal av kviksilvuri upp á 22,9 µg/l í blóði frá nalvastronginum (1 µg er 1 milliöntapartur gramm). Spjadingin var tó stór, tí hægsta virðið var 351 og lægsta 0,9 µg/l. Hesi virðini eru síðani spakuliga fallin, og geometriska miðalvirðið var soleiðis tíggju ár seinni 12,3 µg/l í nalvastronginum frá 600 nýføddum. Til samanberingar kann sigast, at kviksilvurnøgðin í londunum inni á meginlandinum í miðal liggur meira enn tíggju ferðir lægri. Tá spurt verður um kost, vísir tað seg, at sterkasta sambandið millum kviksilvur í blóði og matarslagi er talið á grindadøgurðum. Hetta passar eisini væl við tað, sum vit vita um innihaldið av kviksilvuri í ymiskum mati, tí her liggur grindatvøst ovast við umleið 2 µg/g av tvøsti.

Okkara dálkingartrupulleiki er tó ikki bara lívrunnið kviksilvur, eisini nevnt methyalkviksilvur. Í feittvevnaðinum, t.v.s. fyrst og fremst í spikinum, eru ein rúgva av ymiskum manngjörðum lívrunnum evnum hópað upp, so sum polichloreraði biphenylir (PCBir), DDT, DDE, hexachlorhexaneir (HCHir), hexachlorbenzene (HCB) og polybromeraði evni. Hyggja vit eitt nú at mongdini av total PCB í føroyingum, so síggja vit, at innihaldið liggur umleið 2 µg fyri hvørt gramm av feitti. Hetta er eisini meira enn tíggju ferðir tann nøgðin, sum er at finna millum fólk inni á meginlandinum í Evropa og Amerika. Vit skulu til Grønlands og Norðurkanada fyri at finna nøgdir, sum líkjast okkara. Og í hesum samfeløgum er henda nøgðin eisini ávirkað av, at tey eta súgdjór, sum liggja høgt uppi í føðiketuni.

Tann stóri spurningurin

Tann stóri spurningurin er, hvussu øll hesi evni ávirka føroyingar. Mitt í áttatiárunum kundu vísindini ikki svara hesum spurningi, hvørki viðvíkjandi kviksilvuri ella hinum evnunum. Í heiminum eru í dag hópur av náttúruligum og manngjörðum evnum í umfari, har lítil og ongin vitan finst um, hvørji árin tey hava á menniskju í smáum nøgðum og yvir longri tíð. Vit vita sjálvandi ein hóp um bráðkomin árin í stórum nøgðum yvir stutta tíð, og vit vita rættiliga fitt um, hvussu evnini ávirka djór í smáum nøgðum. Men vitanin um methyalkviksilvur, PCB o.o., sum vit føroyingar hava verið langtíðarútsettir fyri, var fyri tjúgu árum síðani sera avmarkað. Í slíkari støðu er tað rímligt,

“Innasta fóðringin í hálslífæðrini var tjúkkari hjá teimum við stórum kviksilvurnøgðum í hárinum“

at eitt fólk, sum føroyingar, sjálv seta sær fyrri at kanna árinini av hesum. Tað hava vit so gjørt síðani 1985. Kanningarhátturin hevur verið at finna fram til, hvat fostur og vaksín fólk hava verið úti fyrri av hesum dálkandi evnum og so kanna heilsustøðu teirra sum frá líður.

Niðanfyrri verður greitt frá teimum negativu árinunum, sum granskingarvirksemið her heima heldur seg hava staðfest

Miðnervalagið – børn og ung

Tað hevur víst seg, at fosturheilin er meira viðkvæmur fyrri tungmetallinum methylkviksilvuri enn heilin hjá vaksnum fólki. Hetta skal skiljast soleiðis, at tá børnini vóru kannað 7 ára gomul, var tað kviksilvurnøgðin í nalvastronginum, sum hevði størri árin á andsførleikan enn tann kviksilvurnøgðin, tey høvdu í hárinum.

Bæði á 7 ára aldri og á 14 ára aldri sást eitt týðiligt samband millum kviksilvurnøgðina í móðurlívi og nógvar ymiskar andsførleikar, so sum mál, minni, reaktiónstíð og rúmsans. Hesi árin kundu ávísast bæði við sálarfrøðiligum kanningum og við fysiologiskum kanningum. Eitt nú sást eitt samband millum ferðina av tí elektriska impulsinum, sum verður elvdur í hoyrinervini av ljóðstimbran og kviksilvurnøgðina bæði undan og eftir føðing. Harumframt sást, at hjartaslátturin

„Børn, sum høvdu verið fyrri stórum kviksilvurnøgðum, vóru eitt nú klombrutari og høvdu minni ræði á rørslumynstrinum“

gjordist meira einsháttaður, tá kviksilvurútsetilsi hevði verið høgt – ivaleyst orsakað av, at

autonoma nervalagið var ávirkað av kviksilvuri. Við vanligari læknaligari neurologiskari rannsókn sást eisini, at børn, sum høvdu verið fyri stórum kviksilvurnøgðum, vóru eitt sindur verri fyri enn hini. Tey vóru eitt nú klombrutari og høvdu minni ræði á røslumynstrinum. Munur var eisini á blóðtrýstinum á 7 ára aldri, sum ivaleyst stavaði frá somu orsök sum við hjartaljóðfallinum, nevniliga frá árinum á antin miðnervalagið ella autonoma nervalagið.

Øll tey, sum vóru fødd í 1986-87, luttaka nú aftur í kanningum sum 22 ára gomul. Spennandi verður at vita, um kviksilvurárinini eru horvin/linkaði ella framvegis eru hjástødd. Tað verður greitt eina ferð í komandi ári.

Miðnervalagið – tey tilkomnu – parkinsonssjúka

Longu í 1995 vísti ein kanning, at í Føroyum vóru fleiri fólk við parkinsonssjúku enn í grannalondunum. Ein nýggj kanning tíggju ár seinni vísti tað sama, nevniliga, at títtleikin í Føroyum liggur umleið 200 fyri hvørjar 100.000 íbúgvar, sum er tað tvífalda av tí, vit finna í Danmark og Noregi. Hinvegin er títtleikin á leið tann sami í Grønlandi sum í Føroyum. Spurningurin er so, hvør orsøkin er til hetta. Farmaceuturin Maria Skaalum Petersen, sum 6. mars vardi sína PhD-ritgerð um evnið, er komin til tað úrslit, at parkinsonssjúklingar í Føroyum signifikant oftari siga frá, at tey hava etið grind og spik enn ein kontrollbólkur av fólk, sum er greipaður við sjúklingarnar eftir kyni og aldri. Hon kannaði eisini, hvussu nógv mammurnar hjá teimum

fólkunum, sum høvdu fingið parkinsonssjúku og nevndu kontrollum, høvdu etið av grind og spiki. Tað gjørdi hon við at nýta tað bókaða grindabýtið. Henda kanning gav tó onga ábending á, at útsetilsí undan føðing hevur ávirkan á sannlíkindini at fáa parkinsonssjúku seinni. Eisini fann hon, at tann mongdin av dálkingarevnum, sum kundi mátast í blóðinum, ikki var størri hjá parkinsonssjúklingum. Tó var evnið beta-HCH hægri í blóðinum hjá parkinsonssjúklingum, og hetta er eisini í tráð við eina amerikanska kanning.

Hjartaæðralagið

Kanningar í Eysturfinnlandi vístu fyri nøkrum árum síðan, at kviksilvur í hárinum á fólk var tengt at æðrakálfing, soleiðis at skilja, at innasta fòðringin í hálslívæðrinum var tjúkkari hjá teimum við stórum kviksilvurnøgðum í hárinum. Tey høvdu mált tjúktina av tí sonevnda intima-media lagnum í *a. carotis communis*. Sami kanningarháttur varð so nýttur í Føroyum, tá 42 limir í Grindamannafelagnum í aldrinum 30 til 70 ár vórðu kannaðir við ultraljóðkanning av hálsæðrunum. Úrslitið var, at tað er eitt hagfrøðiliga sæð greitt samband millum kviksilvurnøgðina í táneglunum og tjúktina av hesari innastu fòðringini í hálsæðrunum. Økt tjúkt av hesum lagnum verður tulkað sum æðrakálfing. Eisini var samband ávíst millum kviksilvurnøgðina í neglum og blóðtrýstið. Tað má sigast at vera eitt sindur undranarvert, at tað ber til at síggja hetta sambandið í so fáamentum liði. Úrslitið hevur tó havt við sær, at stívlaga 700 fólk yvir sjeiti ár og 600 fólk í byrjanini av tjúguárunum

hava verið til hesa somu kanning, men úrslitini eru enn ikki greið.

Immunverjan

Í vísindaligum bókmentum hefur áður verið ført fram, at ein illgruni er um, at organochlorinir kunnu hava árin á immunverjuna hjá menniskjum. Tí varð eisini gjørd ein meting av immunverjuni hjá børnunum í føroysku kanningunum. Ein háttur at gera hetta er at meta um, hvussu virkin andevnisgerðin í kroppinum er eftir tær vanligu barnakoppsetingarnar. Sannlíkt er, at um eitthvørt tálmar immunverjuna, so kann hetta vísa seg við minkaðari andevnisframleiðslu. Við at samanbera andevnisnøgðina fyri difteritis við, hvussu nógv PCB børnini høvdu verið úti fyri í móðurlívi og aftaná, bar til at staðfesta, at eitt samband var. Soleiðis at skilja, at um tann samlaði toxiski ekvivalenturin fyri PCBir í móðurmjólk var samanhildin við andevnisnøgðina fyri difteritis, tá børnini vóru 18 mánaða gomul, so var hagfrøðiliga sæð greitt samband ávíst. Hetta úrslitið er so áhugavert, at nú verður farið undir at kanna hetta eina ferð afturat við sama aldursbólki. Ilt er at siga, hvat ein slík minkan í andevnisgerðini hefur at týða, men tað kann í hvussu so er benda á eina minni verju ímóti teimum sjúkum, sum koppsetingin er ætlað. Um tað so hefur at týða, at immunverjan sum heild er skerd, er óvist, men um so er, kann tað hava stóran heilsuligan týdning bæði í uppvækstrinum og seinni.

Nøringarlagið

Nøkur dálkingarevni, sum eru at finna í føroyingum, hava slíkt skap, at tey kunnu virka sum hormonir. Hetta kunnu tey gera bæði við at blokera og stimbra hormonreceptorarnar, t.v.s. tey støðini í kroppinum, sum tey náttúrulegu hormonini hava ávirkan á. Tá eitt evni hefur

slíkt árin, rópa vit tað eitt xenohormon ella fremmandahormon. Tað eru ymiskir hættir at kanna fyri hormonavirki, t.d. østrogenvirki. Vit vita eitt nú, at østrogen fær bróstkrabbakýknur at margfaldast. Tí kann hetta nýtast sum eitt slag av ávísingarhátti, hvørt eitt nú serum inniheldur evni við østrogenvirki. Serum frá føroyskum barnakonum var reinsað fyri náttúrulegt østrogen, og síðani varð tað, sum eftir var av serum, kannað fyri árin á bróstkrabbakýknur. Tað sama varð gjørt við serum frá donskum barnakonum. Úrslitið var, at í serum frá føroyskum barnakonum var eitt østrogenvirki, men ikki í serum frá donsku kvinnunum. Hetta kann vera orsakað av dálkingarevnum, sum finnast í føroyingum. Hinvegin bar ikki til at siga nágreiniliga, hvørt evni talan er um. Sum áður nevnt, er talan um nógv ymisk evni, sum fylgjast. Ein møguleiki er eisini, at tað er tað samlaða árin á frá nógvum ymiskum evnum, sum hefur hetta xenohormonavirki. Í hvussu er, hava slíkar ávísingar

“Í serum frá føroyskum barnakonum var eitt østrogenvirki, men ikki í serum frá donsku kvinnunum. Hetta kann vera orsakað av dálkingarevnum, sum finnast í føroyingum”

møguligan týdning fyri nøringarlagið hjá bæði monnum og kvinnum. Tí er farið undir at kanna fruktbarið hjá føroyingum. Kannað verður m.a.

Myndir frá kanningunum av fólki í sjeyti-árunum.

Ein sálarfrøðilig kanning, sum gongur út uppá at minnst andlit.

Ein maður roynir at tøppa so skjótt, sum hann kann (finger tapping).

sáðgóðskan hjá monnum og “time to pregnancy” hjá kvinnum, t.v.s. tíðin sum gongur, til ein kvinna gerst við barn, eftir at hon ætlar sær tað.

Hvat kunnu vit læra

Mannaættin er viðhvørt sera fyrilitarleys, tá tað snýr seg um umhvørvisdálking.

Tá talan er um kviksilvur, kunnu vit kanska verja okkum við, at henda dálking er komin so líðandi, serliga eftir ídnaðarkollveltingina, tá vit fóru at brenna kol og annað lívrunnið fyri at skapa orku. Virkseimið hjá menniskjum hevur havt við sær, at kviksilvurútlátið í náttúruna hevur verið í støðugari øking. Tað gleðiliga hendi tó fríggjadagin tann 20. februar í ár, at 140 lond á ST- fundi í Nairobi komu ásamt

um at avmarka útlátið av kviksilvuri. Nú verður farið undir fyrireikandi arbeiði, hvussu hetta skal gerast, soleiðis at ein samlað ætlan er klár í 2013. Hetta eru góð tíðindi til okkum føroyingar, tí nú verður umsiðir okkurt munagott gjørt fyri at minka dálkingina av høvunum og av mati okkara.

„Samband er millum talið av grindamáltíðum og nøgdina av evnum í blóðinum, sum verða brúkt til at gera klæði vatntøtt“

Hinvegin, sjálvt um PCB-útlát eitt nú hevur verið bannað í nøkur ár, so hava vit ikki lært av mistakinum við hesum evnabólki. Seinastu árinu eru vit farin at nýta ein nýggjan evnabólk, sum

verður róptur perfloreraðar sambindingar. Hesar verða nýttar til nógv ymisk endamál, m.a. at gera klæði vatntøtt. Í Føroyum kunnu vit ávísa á leið somu mongd av hesum evnum í barnakonum og børnum, sum tey kunnu í øðrum londum, men

Kanning av vibratióssansinum á stórutá.

Ultraljóðkanning av lívæðrini á hálsinum (intima — media tjúkt).

vit kunnu eisini ávísa eitt samband millum talið av grindamáltíðum og nøgdina av hesum evnum í blóðinum. Aftur hesa ferð tykist havið at vera tað staðið, har slík manngjørd evni enda, sum bert spakuliga brótast niður.

Grindatilmælið

Eftir eina vísindaliga ráðstevnu í Norðurlandahúsinum í mai 2007, varð gjørd ein samtykt: “The Faroes statement: Human health effects of developmental exposure to environmental toxicants”, sí <http://pptox.dk/Consensus/tabid/72/Default.aspx>. Her verður tørvurin á fyrivarni staðfestur, og yvirlýsingin endar við hesum orðum: “Sum heild benda prógvini frá kanningunum á, at fyrirbyrgjandi tiltøk móti eitrandi árinum eiga at leggja dent á, at fostur og smábørn eru ógvuliga viðkvæmir bólkar. Vitandi

„Nú verður umsíður okkurt munagott gjørt fyri at minka dálkingina av høvunum og av mati okkara“

um eitrandi evni allastaðni í umhvørvinum, tørvar okkum at endurnýggja fyrirbyrgjandi tiltøkini móti skaðum. Slík fyrirbyrging eigur ikki at bíða eftir, at nágreiniligt próvtilfar um álvarsamar skaðar hjá einstaklingum skal koma fram. Við tað, at tað tekur drúgva tíð at staðfesta avgerðir, kann tað tå føra til, at langtíðarárin av eitrandi evnum verða meiri útbreidd. Tilmælið til føroyingar um ikki longur at eta grind og spik, skal síggjast í hesum ljósinum.

Nýggj vakstrarstøð

Í sambandi við árinsskanningina av Eiði 2 vatnorkuútbyggingini, sum bleiv gjørd á sumri 2007 av økinum frá Eiðisvatni og suður til Selatraðar, bleiv lyngjavni endurfunnin. Hann er ikki sæddur síðan 1903. Sóldøgg bleiv funnin har á fyrsta sinni og baraldur bleiv funnin á fleiri støðum, ið Náttúrugripasavnið ikki hevur havt vitan um áður.

Lyngjavni (*Lycopodium annotinum*)

Plantan er bert funnin eina ferð í Føroyum, og tað var í Svínáum í 1896. Henda planta er til skjals á Botanisk Museum í Keypmannahavn.

Hon er pólkringin (*circumpolar*) og finst bæði sunnan fyri og norðan fyri okkum. Lyngjavni er friðaður í ávísum pørtum av Skandinavia, har heitt verður á fólk um ikki at taka hann, tí hann veksur ógvuliga seint. Plantan er á reyðlista í Føroyum.

Rundblaðað sóldøgg (*Drosera rotundifolia*)

Fyrsta skráseting av plantuni er frá 1867, og varð hon tá funnin við Gróthúsvatn í Sandoy. Henda planta er til skjals á Botanisk Museum í Keypmannahavn.

Lyngjavni (*Lycopodium annotinum*).

Rundblaðað sólðegg (*Drosera rotundifolia*).

Vanligur baraldur (*Juniperus communis*).

Rundblaðað sólðegg er ein av okkara skordýraátnu plantum. Hon veksur í mosa í mýrum. Útbreiðslan av plantuni á norðari hálvu er pólkringin. Plantan er á reyðlista í Føroyum.

Vanligur baraldur (*Juniperus communis*)

Fyrsta skráseting av plantuni, ið er til skjals á Føroya Náttúrugripasavni, er frá 1920, og varð hon tá funnin á Kirkjubøreyni. Onnur skráseting er frá 1924 úr Svínøi. Lítið er til av baraldi á teimum fáu økjum, har vit finna hann, oftast bert einstakar til heilt fáar plantur á hvørjum plássi. Størsta skipanin

er at finna í Svínøi. Oftast er plantan at finna uppi á stórum klettum í hamrum undantikið í Svínøi og á Kirkjubøreyni, har hon veksur í vátlendi.

Baraldur hevur verið nógv vanligari í Føroyum fyrr. Plantusáðkanningar vísa, at baraldur var í stórari afturgongd fyri landnám, helst orsakað av veðurlagsbroytingum, og tá ið fólk búsettust her, minkaði hann uppafur meira. Tað, sum eftir er av baraldi, hevur verið rímliga støðugt. Mett verður ikki, at seyður ger stórvegis skaða á barald.

Útbreiðslan av vanligum baraldi er pólkringin bæði norðan fyri og sunnan fyri okkum. Baraldur er á reyðlista í Føroyum.

Reyðlisti

Altjóða náttúrufriðingarstovnurin IUCN gjørdi ein sokallaðan reyðlista í 2001 við 9 ymskum flokkingarbólkum, harav triggir eru sonevndir hóttir bólkar. Plantur og djór skulu lúka ávísar treytir fyri at koma í ein ávísan ból. Bólkarnir eru:

Útdeytt

Útdeytt í Føroyum

Sera hótt

Hótt

Viðbreikið

Nærum hótt

Ikki hótt

Dátutrot

Eingin meting

Eitt nýtt yvirlit yvir fuglar og plantur, ið er gjørt eftir reglum hjá IUCN vísir, at tað í Føroyum eru 54 sløg av fuglum og 74 sløg av plantum, sum eru í vanda fyri at doyggja út. Sí annars www.ngs.fo

Anna Maria Fosaa

anmarfos@ngs.fo
Náttúrugripasavnið

Magnus Gaard

magnus.gaard@skulin.fo
Náttúrugripasavnið

Erla Olsen

erla@ngs.fo
Náttúrugripasavnið

William Simonsen

williams@ngs.fo
Náttúrugripasavnið

Kanning gevur ábending:

Máslig *purisma* stendur møguliga fyri falli

Jógvan í Lon Jacobsen

jogvanlj@setur.fo
Føroyamálsdeildin

Hóast føroyingar sum heild taka undir við másligu purismuni, so eru ung og tey við høgari inntøku og langari útbúgving minni forlipt uppi í purismuni enn onnur. Tað vísir ein kanning, sum kundi bent á, at undirtøkan fyri purismuni fer at vikna, sum frá líður.

„Purisma er eitt verjuátak, sum avmarkar fremmanda málsliga ávirkan á tjóðarmálið“

Henda grein er av málsligum slag og snýr seg um hugburð til purismu í Føroyum.

Purisma er ein hugsjón, sum hevur til endamáls, at ein - í staðin fyri at nýta fremmandorð og lánorð - ger nýggj orð. Purisman er sostatt eitt verjuátak til tess at avmarka fremmanda málsliga ávirkan á tjóðarmálið.

Eg havi í nøkur ár verið við í einum norðurlendskum granskingarsamstarvi undir heitinum *Nýmótans tøkuerð í norðurlandamálunum*. Endamálið við hesi verkætlan var at kanna nýtslu og hugburð til nýggj tøkuerð og nýgerðir.

Samanhangur millum purismu og samfelagsliga støðu

Grundin til at eg havi valt at seta sjóneykuna á purismuna er, at eg haldi meg síggja ein lutfalsliga

frælsan hugburð til purismuna. Eg havi kannað hetta á tann hátt, at eg setti málsligar spurningar í samband við samfelagsligar brigdjar (t.d. aldur, útbúgving, inntøku o.s.fr) og kannaði eftir, um nakar samanhangur var.

Undirtøkan fyri purismuni

Føroyingar taka sum heild undir við purismuni, tá ið teir verða spurdir beinleiðis. Umleið tveir triðingar svaraðu ja til spurningin, um vit eiga at gera nýggj føroysk orð fyri tey fremmandu, sum koma inn í málið. Ein áhugaverdur spurningur er, um til ber at siga, hvussu hugburður til enska ávirkan fer at verða í framtíðini. Vit kunnu gera okkum nakrar tankar um tað við støði í nøkrum samfelagsbólkingum. Úrslitini byggja á eina kanning, sum eg gjørdi í tíðarskeiðinum 2002-04.

Stutt sagt var kanningin samansett av trimum ymiskum háttaløgum: Einari meiningakanning (537 heimildarfólk), dýpdarsamrøðum, har ið 48 útvald fólk vórðu spurð og eini sonevndari grímukanning (624 fólk), sum er eitt óbeinleiðis háttalag, har ið tey spurdu ikki vita tað veruliga endamálið við kanningini.

Aldur, inntøka og útbúgving gera mun

Heimildarfólkini í mínari kanning umboða alt landið – eftir fólkatálinum í teimum ymsu valdømunum. Býtið millum menn og kvinnur er í góðum samsvari við kynsbýtið í samfelagnum: 262 menn (48,8 %) og 269 kvinnur (50,1 %). Aldursbýtið vísir hinvegin nakrar skeivleikar samanbórið við aldursbýtið í samfelagnum sum heild.

Tabellirnar niðanfyri byggja á meiningakanningina. 67,2 % taka undir við purismuni, meðan 18 % eru ósamd í purismuni sum hugsjón. Kanningin vísir sostatt, at føroyingar sum heild taka undir við purismuni.

Men tá ið heimildarfólkini finga spurningin, um tað vóru ov nógv ensk orð í føroyskum, býttu tey seg í tveir næstan eins stórar partar: 45 % vóru samd um, at tað vóru ov nógv ensk orð í føroyskum, meðan 41 % vóru ósamd.

Tað merkir, at tað ikki er nakar beinleiðis samanhangur millum undirtøku fyri purismuni og nøgdina av tøkuroðum í málinum. Føroyingar siga seg í stóran mun taka undir við einum puristiskum málpolitikki, tó uttan at vera samdir í, at ov

tey, at tað júst er purismuni fyri at takka, at tað eru so fá tøkuroð í føroyskum.

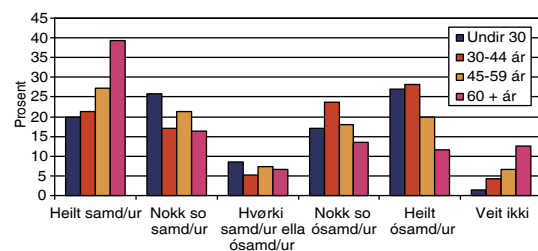
Ein av spurningunum snúði seg um nýtslu av ávikavist enskum og føroyskum orðum. Orðapørini vóru *mail/teldubrev*, *bodyguard/livverji* og *design/sniðskap*. Stór undirtøka er fyri teimum føroysku orðunum *teldubrev* og *livverji*. Sløk 60 % søgdu *teldubrev*, sløk 30 % søgdu *mail*. Lutfallið millum *livverji* og *bodyguard* var umleið 80:10. *Sniðskap* fær minni undirtøku, einans umleið 30 % søgdu seg nýta *sniðskap*, meðan meginparturin nýtti *design*. Grundin kann vera, at *sniðskap* og *design* bara lutvíst eru samheiti og *sniðskap* var ikki so kent, sum eg hevði væntað frammanundan.

Tað undraði meg, hvussu fá fólk søgdu seg nýta bæði orðini, í miðal undir 5 %. Í dýpdarsamrøðunum kom týðiliga til sjóndar, at tey flestu skifta ímillum tað føroyska og tað enska orðið eftir teimum ytru umstøðunum, t.d. hvønn tey tosa við og um umstøðurnar eru formligar ella óformligar. Grundin til ósamsvarið millum meiningakanningina og dýpdarsamrøðurnar kann vera sjálvt háttalagið. Í meiningakanningini hava fólk kanska lyndi til at velja tað politiskt rætta svarið, meðan dýpdarsamrøðurnar góvu møguleika fyri nágreiniligari umhugsan og einum orðaskifti um spurningin.

Aldur

Aldur hevur týdning fyri hugburð og nýtslu. Spurningurin um tað eru ov mong ensk orð í føroyskum vísir hetta býtið millum teir fyra aldursbólkar.

Hvussu samdur ella ósamdur ert tú í hesum pástandi: Tað verða alt ov nógv ensk orð nýtt í føroyskum í dag.

„Samanhangur er millum purismu og samfelagsliga støðu. Tey yngri og tey við høgari inntøku og langari útbúgving eru ikki so forlípt uppi í purismuni“

nógv ensk orð verða nýtt í føroyskum. Tað er ein samanhangur millum svarini til spurningarnar „Tað eru ov nógv ensk orð í føroyskum“ og „Vit eiga at gera nýggj føroysk orð fyri tey fremmandu“ (Spearman's rho 0,301; $p < 0,001$).

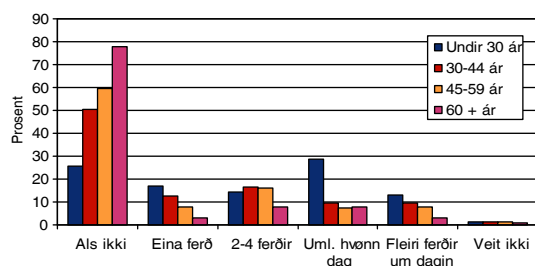
Grundin til at míni heimildarfólk eru positiv móttvegis purismuni er sostatt ikki, at tey halda, at tað eru ov nógv ensk orð í føroyskum. Kanska halda

Tey yngru halda ikki, at ov nógv ensk orð verða nýtt í føroyskum í dag. Munirnir eru signifikantir, sbr. t.d. stabbarnar „heilt samd/ur“ og „heilt ósamd/ur“, sum halla hvør sín veg ($p < 0,001$, $df=3$).

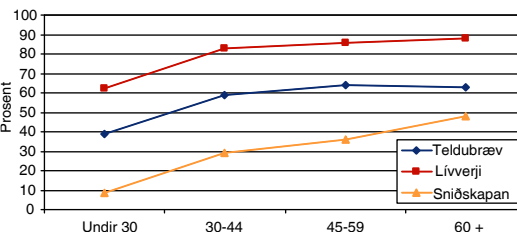
Hvat orð velur tú at brúka:
Teldubræv, lívverji og sniðskapen.

Hvussu ofta hevur tú annaðhvørt
tosað, lisið ella skrivað enskt ta seinastu
vikuna?

Parturin av teimum, sum ikki hava brúkt enskt yvirhøvur, veksur javnt upp gjøgnum aldursbólkar, har tey yngru brúka meira enskt enn tey eldru. Meira enn helvtin av teimum í aldursbólkunum yvir 30 hava ikki brúkt enskt, meðan tað í tí yngsta aldursbólkinum bara er umleið ein fjórðingur. Tess eldri, tess minni brúk av enskum. Hesin munur er hagfrøðiliga signifikantur ($p > 0,001$, $df=3$).

Viðvíkjandi teimum trimum orðapørnum hevur aldur stóran týðning.

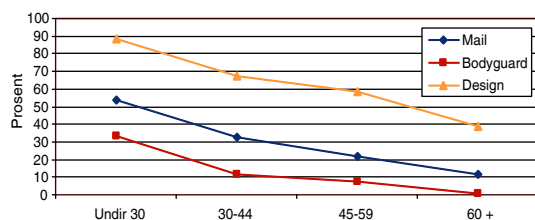
Vit síggja eina javnt fallandi strikumynd upp gjøgnum aldursbólkar fyrri tey ensku orðini og eina javnt hækkandi mynd av teimum føroysku orðunum. Í øllum trimum førnum síggja vit, at eldri føroyingar brúka meira tey føroysku orðini, meðan tey yngru brúka meira tey ensku. Tølini fyrri „bæði“ eru smá. Tey elstu eru harumframt mest ivandi. Viðvíkjandi *mail* móttvegis *teldubræv* hevur ein fjórðingur av teimum elstu svarað „veit ikki“, og tað kann hava samband við, at ein stórir partur av teimum ikki hevur atgongd til teldu heima og tí ikki brúkar orðið so nógv.

Inntøka

Inntøkubólkar eru: Undir 300.000 kr., 300.000-500.000 og meira enn 500.000 kr. í inntøku um árið fyrri alt húskið. Kanningin vísir, at tey, ið hava høga inntøku, brúka meir enskt og eru meira enskvinarlig enn tey við lægri inntøku. Myndin niðanfyrir vísir, at tey, ið vinna mest, eru mest ósamd í at føroyingar

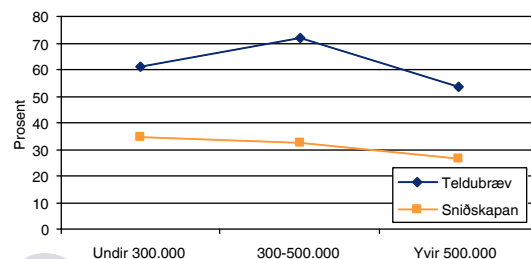
Hvat orð velur tú at brúka: Mail,
bodyguard og design.

„Tveir triðingar av teimum spurdu svaraðu
ja til spurningin, um vit eiga at gera nýggj
føroysk orð fyrri tey fremmandu, sum koma inn
í málið“

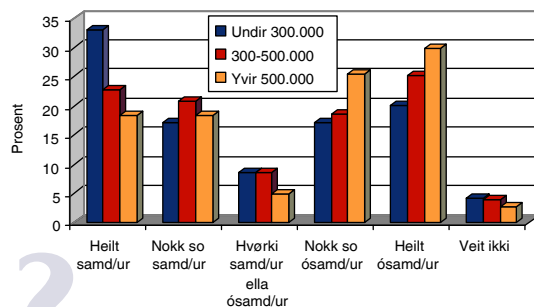
nýta ov nógv ensk orð ($p=0,044$, $df=2$).

Tað verða ov nógv ensk orð nýtt í føroyskum í dag.

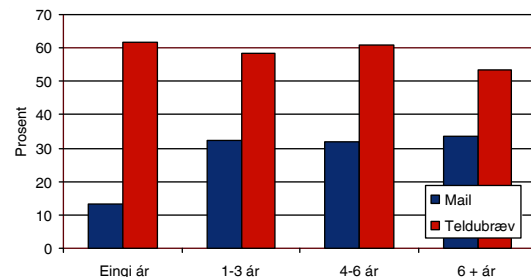
Tað er ein týðilgur samanhangur millum inntøku og brúka av *mail* og *design*. Tann sami munur sæst ábendingarlíga viðvíkjandi *bodyguard* og *lívverji*. Teir báðir hægstu inntøkubólkar brúka meira *bodyguard* ($p=0,070$).

„Eldri føroyingar brúka meira tey føroysku orðini, meðan tey yngru brúka meira tey ensku“

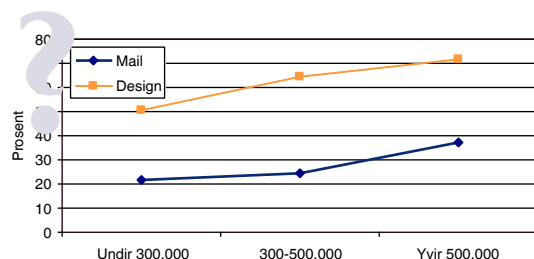

Býtið millum *mail*/teldubráv og *design*/sniðskapan vísir, at tey háløntu brúka meira tey ensku orðini enn tey lágløntu. Munurin er hagfrøðiliga signifikantur ($p<0,05$, $df=2$).

Brúk av mail/teldubráv.

Brúk av mail og design.

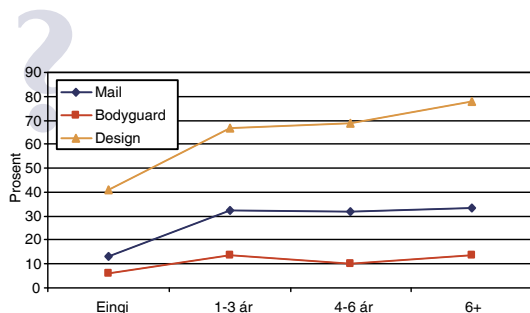

Meira enn helvtin í øllum aldursbólkom nýtir *teldubráv*, men vit síggja eisini, at tey, sum onga útbúgving hava, eru minni positiv mótvegis *mail* enn hini. Tað sama síggja vit í hinum báðum orðapørinum. Tað er galdandi fyri øll orðapørini, at útbúgving hevur týðning á tann hátt, at tað gongur eitt mark millum bólkin við ongari útbúgving og hinum. Tey, ið ikki hava nakra útbúgving eftir fólkaskúlan, brúka minni tey ensku orðini og eru meira ivandi. Munirnir eru sera signifikantir.

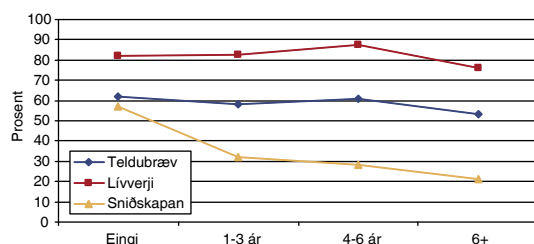
Her havi eg teknað myndirnar fyri ávikavist tey føroysku og tey ensku orðini:

Brúk av teldubrávi og sniðskapan.

Brúk av mail, bodyguard og design.

Brúk av teldubrævi, lívverji og sniðskapan.

Tess longri útbúgving, tess meira verða tey ensku orðini nýtt. Sum heild kunnu vit siga, at tess longri útbúgving, tess sterkari stendur enskt ikki bara í málnýtslu, men eisini í hugburði. Tað kann helst tulkast soleiðis, at størri kunnleiki til enskt

(sum avleiðing av longri útbúgving) gevur størri enskvinsemi. Tað er tó eitt undantak frá hesum mynstri: Tey við stuttari ella ongari útbúgving (og sum tessvegna helst hava minni kunnleika til enskt) eru minst negativ mótvegis hugmyndini um enskt sum móðurmál fyri allan heimin.

Ábending um viknandi undirtøku

Kanningin vísir, at føroyingar taka undir við purismuni. Tey við longum útbúgvingum og høgari inntøku eru meira ósamd í purismuni enn tey við stuttari ella ongari útbúgving og sum hava lága inntøku. Málpolitiskt er hetta ein sera áhugaverd støða, tí til ber at hugsa sær, at undirtøkan fyri purismuni kann fara at vikna, um so verður, at hon verður sett í samband við lága samfelagsstøðu.

Tey yngri eru meira enskvinarlig enn tey eldri. Tey yngri brúka meira enskt í gerandisdegnum enn tey eldri, og tey yngri eru meira ósamd í, at tað eru ov nógv ensk orð í føroyskum, og tey ungu brúka eisini meira tey ensku orðini enn tey eldri. Um henda gongdin hjá teimum ungu heldur fram, eftir at tey eru vordin vaksni, kann tað merkja, at ein øðrvísi hugburður til málrøkt er á veg inn í tað føroyska samfelagið. Um so er, fer undirtøkan fyri purismuni at standa veikari í framtíðini.

Men tað kann eisini vera, at tann positiv hugburðurin til enskt hjá teimum ungu kann vera eitt eyðkenni fyri eina stakmentan ella ein

„Um tey yngri ættarliðini halda fast um sín positiva hugburð til enskt sum vaksni, er tað vordió eitt eyðkenni í tí almenna hugburðinum til mál, og tá kann tað merkja, at purisman fer at vikna sum frá líður“

Gøtu danskkt

Hjalmar P. Petersen

hjalmar.petersen@uni-hamburg.de
Institut für Mehrsprachigkeit,
Hamburg

*Gøtudanskkt er málið sum
føroyingar tosa, tá ið teir
tosa danskkt við eyðkendum
føroyskum dámi. Tað er sprottið
av okkara tvímásligu støðu. Mál
samsvarandi gøtudonskum eru
útbreidd víða hvar í heiminum.*

Upprunin til hugtakið gøtudanskt

Tað sigst, at ein lærari úr Gøtu, hann livdi frá 1850 til 1930, tosaði eitt serligt litað danskt við einari rúgvu av færoysmum. Eitt dømi er:

- (1a) De store for flesen, de kan brække travers.
(Gøtudanskt)
(1b) Teir stóru fyrri flesini, teir kunnu bróta tráður.
(Føroyskt)
(Poulsen 1993)

Tað sigst, at lærarin tosaði hetta danska allastaðni, hagar hann fór, og soleiðis kann hugtakið hava spjatt seg.

Kanska passar hetta. Kanska er hetta upprunin til hugtakið gøtudanskt, altso, at tað er bygdin Gøta, sum navnið sipar til; tó er eisini møgulegt, at talan snøgt sagt er um navnorðið *gøta*, altso ‘gadesprog’.

Í dag fata føroyingar gøtudanskt sum tað føroyskt litaða danska, ið føroyingar brúka. Sjálvandi er munur á, hvussu hvør einstakur tosar danskt. Summi tosa ‘betri’ danskt enn onnur, og munur er ímillum ættarliðini. Tey elstu og eldru tosa eitt meira føroyskt litað danskt, serliga viðvíkjandi úttaluni, enn tey ungu.

Gøtudanskt er úrslit av teirri tvímæltu støðu, sum føroyingar eru í. Hetta er ikki standarddansk, men eitt mál við sínum egnu reglum. Dømir verða víst niðanfýri, men tað áhugaverda við gøtudonskum er, at tað sama hendir í hesum málinum, sum í øðrum tvímælisstøðum, eitt nú

hjá teimum, sum hava spansk-enskt í Amerika, hjá fólki við donskum-týskum um Flensborgleiðina o.s.fr. (Jake, Myers-Scotton & Gross, 2002; Kühl, 2008, Petersen 2008, 2009, Westergaard 2008).

Gøtudanskt eigur tí at góðtakast sum eitt egið mál, og stílar o.a. eigur at verða rættað við tí í huga. Málið kann ikki metast út frá reglunum í standarddonskum leisti, men skal metast út frá tí føroyska, sum aftanfýri liggur!

Eyðkennir við gøtudonskum

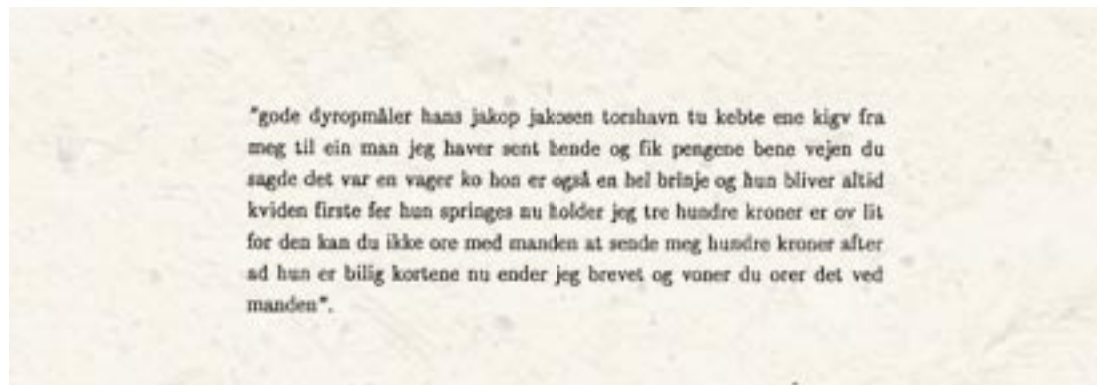
Gøtudanskt er fyrsta annað mál (M2), sum føroyingar tosa, og tað gera teir sum fullkønir tvímælingar.

Tann føroyska ljóðskipanin og tann danska eru næstan sum dagur og nátt, sbr. t.d. Basbøll (2005), og tí brúka føroyingar yvirhøvur ta føroysku ljóðskipanina og flyta hana yvir á gøtudanskt.

Til dømis navnorðið *høne*. Ein føroyingur úttalar tað við føroyskum /ø:/, og úttalan verður tí /hø:ne/, men eftir donskum reglum, skal tað sigast við longum, óspentum ljóði, t.e. /høe:ne/. Føroyingurin trýstir soleiðis sína úttalu niður yvir tað gøtudanska.

Dømini, sum eg nevni í framhaldinum, eru øll úr K8-dátugrunninum í Hamburg. Her tosa 24 føroysk heimildarfólk danskt við ein danskara, og tey tosa um ymisk evnir eitt nú bókur, skúla, 2. veraldarbardaga (tey eldru) o.s.fr. Tey eru millum 16 og 20 ár og frá 70 árum og uppeftir.

Sum sagt er gøtudanskt eitt mál við egnum

Hetta dømið um gøtudanskt er úr *Endurminningum* hjá Heðini Brú, bls. 268. Málfrøðingurin Björn Hagström hevur tað við í greinini. „Ett exempel på færøiskt-danskt blandspråk“ í bókini *Átta greinir um føroyskt mál*, bls. 129.

reglum, og mann finnur tað sama í gøtudonskum, sum mann finnur í tvímæltum samfeløgum kring heimin. Eitt fyrbrigdi er kotuskifti, sum vil siga, at eitt føroyskt orð verður sett inn í gøtudanskt sum í (2a). Leggið merki til, at tað óbundna fornafnið er danskt *et*, ikki føroyskt *eitt*. Tað sama sæst í sponskum-enskum (Jake, Myers-Scotton & Gross 2002). Setningurin í (2b) eisini dømi um kotuskifti, men hann er eitt sindur annarleiðis, tí her er kotuskiftið grundorð (hann) + sagnorð (livdi). Hetta er ein føroysk ‘oyggi’ inni í tí gøtudanska:

- (2a) Det er faktisk meget spændende. Man får et
upplivlsi ...
(2b) Men min far, **hann** livdi ikke så godt.

Tá ið føroyingar tosa gøtudanskt, brúka teir tvær mállærur: ta føroysku og ta donsku. Hetta er ‘oyðsl’, soleiðis at brúka tvær skipanir í senn, og tí hendir tað í tvímælistøðum, at málskipaninar fara at nærkast hvørjari aðrari. Mann rópar tað konvergens ella athall, t.e., at skipaninar fara at hella at hvørjari aðrari. Slíkt athall hendir í merking, bending og setningaskipan. Eitt dømi við merkingarligum og bendingarligum athalli er (3a). Her er tað tað føroyska orðið *sjógvur*, sum er aktiverað, og fær ein danskan form, men merkingin í donskum er ikki tann sama sum í føroyskum, sbr. (3c). Tá ið eg sigi, at (3a) eisini hevur eitt dømi við bendingarligum athalli, kemur tað av *fjeld*, sum er fleirtal. Her liggur tað føroyska *fjell* aftanfyri. At mann soleiðis brúkar fleirtalsformar frá einum øðrum máli, er eitt vanligt athalsfyrbrigdi í tvímælistøðum kring um í heiminum (Myers-Scotton 2002, 2006).

- (3a) ... fordi jeg vil gerne se **sø** og fjeld og sådan
noget ... (GD)
(3b) ... tí eg vil fegin síggja **sjógv** og fjøll og sovorðið
... (Før.)
(3c) ... fordi jeg vil gerne se **hav** og fjelde og sådan
noget ... (Dan.)

Eitt annað dømi um bendingarformar, sum verða fluttir úr føroyskum yvir í gøtudanskt er tann produktiva *—aði* bendingin. Hon er produktiv í donskum og føroyskum, sbr. at lániorð fáa hesa

bending í báðum málum, til dømis *defineraði*, *definerede*.

Úr K8-korpusinum eru hesi dømir við *—ede*, og tað er ikki í samsvari við standarddonskt: *forståede*, *visede*, *sagdede*, *bestemmede*, *gadede*, *frysede*, *kaldede*.

Eisini í setningsskipanini er athall, t.e., at mann brúkar ta føroysku setningaskipanina, men við danskari úttalu. Dømi í (4a) er ein supinumformur, t.e.: *arbejdet*. Tað ber ikki til at siga *prøvet at arbejdet* í donskum. Í staðin fyri hevur mann *prøvet at arbejde*.

- (4a) Jeg har prøvet **at arbejdet** på en café. (GD.)
(4b) Eg havi prøvað **at arbeitt** á einari kafe. (Før.)

- (4c) Jeg har prøvet **at arbejde** på en café. (Dan.)

Einnýttislán eru føroysk lán í donskum, sum ongantíð koma í nakra danska orðabók. Nøkur slík einnýttislán eru, sum dømið niðanfyri vísir:

- (5a) De **aler** lakser. (GD.)
(5b) Teir **ala** laks. (Før.)
(5c) De **opdrætter** laks. (Dan.)

Føroyskt kyn kann verða brúkt í gøtudonskum. Eitt dømi er um, at ein heimildarmaður tosar um *en mine* og vísir til hana seinni við *hun*. Eitt annað dømi er, har ein tosar um *en lastbil*, og vísir til hann við fornafninum *han*. Eisini eru slík dømir sum *et oplevelse* fyri danskt *en oplevelse*.

Og so eru blandaðar samansettingar. Her kann fyrri liður vera føroyskur og seinni liður danskur, sum *Norðøerne*, ella fyrri liður er danskur, og seinni liður er føroyskur: *idrættskúlin*

Nakrir fáir ljóðligir blandformar eru at finna í dátugrunninum. Ein er *suker*, har heimildarfólkið fyrst brúkar tað føroyska *su-* sum í *sukur* og síðani ta donsku endingina *—er*.

Fleiri fastar orðingar eru fluttar beinleiðis úr føroyskum yvir í danskt, men við gøtudonskum framburði. Hetta vísir týðiliga, at bæði málini eru ‘frá’ (fyri at brúka eina mynd frá leksiteti) í

tvímælisstöðuni (Muysken 2000). Heimildarfólkini brúka í heilum *ned* ella *nede* sum í (6a), og eisini *en* sum í (6c).

(8a) Det kommer for sig. (GD.)

(8b) Tað kemur fyri. (Før.)

(6a) Jeg tager måske **ned** til Danmark. (GD.)

(8c) Tað hendir seg. (Dan.)

(6b) Eg fari kanska **niður** til Danmarkar. (Før.)

(6c) Og den [knoglen] var faktisk ikke ældre end **en** 25 år. (GD.)

(6c) Og tað [beinið] var faktisk ikki eldri enn **eini** 25 ár. (Før.)

Tá ið eg sigi, at hetta dømið er áhugavert, er tað tí tað vísir, hvussu mann í tvímælisstöðuni kann klúgva, at kalla, eitt føroyskt sagnorð + bitil (*kemur fyri*) og eitt annað føroyskt sagnorð + seg (*hendir seg*), og seta tey saman aftur í gøtudonskum sum: *kommer for sig*. Hetta vísir týðiliga, at bæði málini eru ‘tendrað’, ella eru ‘frá’, í tvímælisstöðuni.

Og so eru slíkar orðingar sum:

(7a) Det kommer næsten ikke for. (GD.)

(7b) Tað kemur næstan ikki fyri. (Før.)

(7c) Det forekommer næsten ikke. (Dan.)

Í stuttum: Gøtudanskt er eitt mál við egnum reglum. Tað er úrslitið av teirri føroysku-donsku tvímælisstöðuni, har bæði málini eru ‘tendrað’, og tí er tað, at føroyskt, hóast tað er í bakgrundini, kann ota seg niður yvir gøtudanskt, eins og dømini omanfyri vísa. Tey fyribrigdir og eyðkennir, sum eru at síggja í gøtudonskum, eru eisini í øðrum tvímælisstöðum, eitt nú sponskum-amerikonskum í USA og mongum fleiri. Eg skal tí at enda siga, at gøtudanskt eigur at metast út frá egnum fortreytum, og ikki út frá standarddonskum.

Vit skulu enda við hesum døminum, sum er ógviliga áhugavert út frá spurninginum um tvímælisstöðu. Tað er ein kona, sum sigur, at:

Bókmentatilvísingar

Basbøll, H. 2005. The Phonology of Danish. Oxford: Oxford University Press.

Jake, J., Myers-Scotton, C. & Gross S. 2002. Making a minimalist approach to codeswitching work: Adding the Matrix Language. Bilingualism Vol. 1, 5: 69-91.

Muysken, P. 2000. Bilingual Speech. A typology of code-mixing. Cambridge: Cambridge University Press.

Myers-Scotton, C. 2002. Contact Linguistics. Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes. Oxford: Oxford University Press.

Myers-Scotton, C. 2006. Multiple Voices. An Introduction to Bilingualism. Oxford: Blackwell Publishing.

Petersen H. P. 2008. Væk af vejen, konge skrejen: Gøtudanskt or Dano-Faroese. RASK: 43-53.

Petersen. H. P. 2009. (verður prentað) Convergence in Faroe-Danish. Arkiv för Nordisk Filologi.

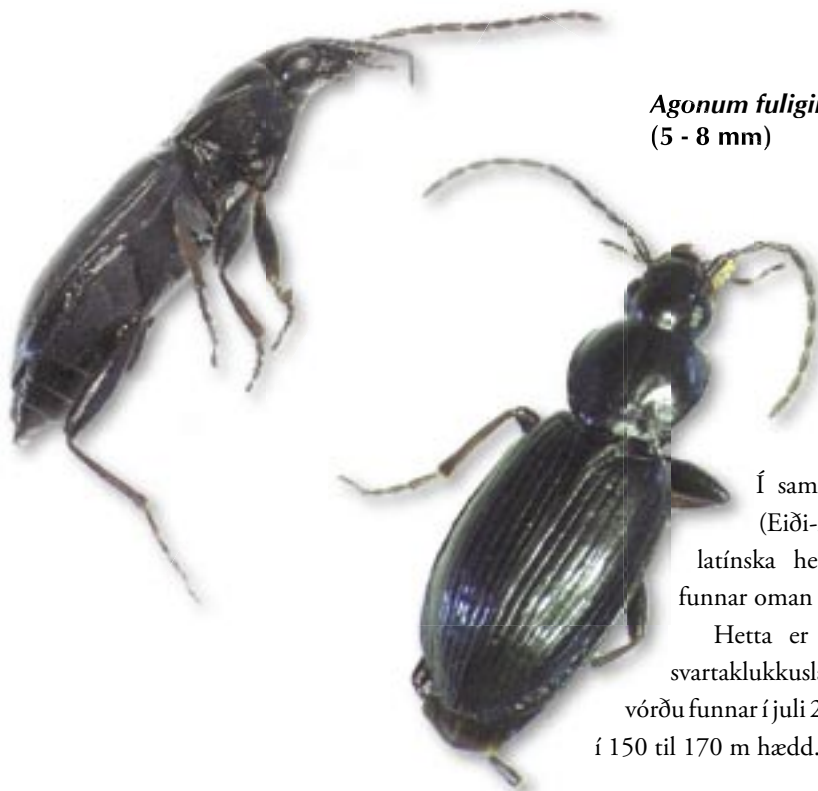
Poulsen, Jóhan Hendrik W. 1993. Some remarks on gøtudanskt. In: Twenty-eight papers presented to Hans Bekker-Nielsen on the occasion of his sixtieth birthday 28. April 1993. Odense. Odense University Press, 111-116.

Kühl, K. 2008. Bilingualer Sprachgebrauch bei Jugendlichen im deutsch-dänischen Grenzland. Kovac: Hamburg.

Westergaard, A. 2008. Strukturelle und pragmatische Verwendungsmuster im bilingualen Sprachgebrauch bei Jugendlichen. Kovac: Hamburg.

Nýggi svartaklukkuskráseting fyri Føroyar

Fyri fyrstu ferð er svartaklukkan *Agonum fuliginosum* funnin í Føroyum. Hon varð funnin oman fyri Funningsbygd í 2007.

Agonum fuliginosum
(5 - 8 mm)

William Simonsen

williams@ngs.fo
Náttúrugripasavnið

Í sambandi við eina árinskanning (Eiði-2), vórðu 3 svartaklukkur við latínska heitinum *Agonum fuliginosum* funnar oman fyri Funningsbygd.

Hetta er fyrsta skráseting av hesum svartaklukkuslagi í Føroyum. Klukkurnar vórðu funnar í juli 2007 á vátligum grasheiðalendi í 150 til 170 m hædd.

Patrobus septentrionis
(7,4 – 10 mm).

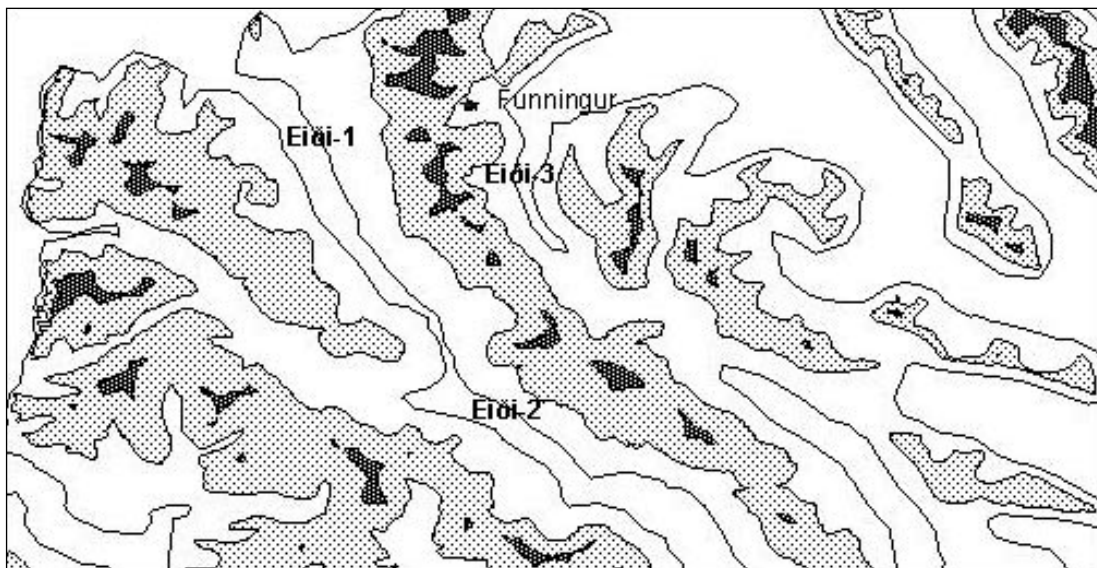
Trechus obtusus
(3,4 – 4,1 mm)

„Flestu svartaklukkur verða
fangaðar í tí tíðini, tá tær makast“

Eiði-1 fevndi um umráðið við Eiðisvatn og eystur til Norðskála. Eiði-2 fevndi um umráðið frá Norðskála til Selatrað. Eiði-3 fevndi um umráðið frá Funningi til Millum Fjarða.

A. fuliginosum er ein 5 til 8 mm stór svartaklukkan, ið dámar væl føðsluríkt vátlendi. Slektin *Agonum* er yvirhøvur tengd at vátum lendi av ymiskum slag og finst um allan heim.

Útbreiðslan av *Agonum fuliginosum* fevnir um Skandinavisku londini og eystur til vestara part av Sibiriu og suður til Miðfrankaríki. Hon er ofta funnin á rekaviði, og tað er lætt at ímynda sær, at hon er komin til Føroya á henda hátt.

Orsøkin til, at hendan svartaklukkan ikki er skrásett fyrr í Føroyum kann vera, at tær kanningar, ið hava verið gjørdar fyrr, ikki vóru nóg umfatandi.

Agonum fuliginosum er funnin í Hetlandi; tó má viðmerkjast, at fyrsta skráseting av *Agonum fuliginosum* á Ile of Sky var í 1986.

Agonum fuliginosum víggjar um várið, og flestu svartaklukkur verða fangaðar í tí tíðini tá tær makast. Árinskanningin varð gjørd um summarið, og tí er ikki óhugsandi, at fleiri *A. fuliginosum* høvdu verið innsavnaðar, um innsavningin var byrjað fyrr á ári. Vanligastu klukkurnar á staðnum vóru *Patrobus septentrionis* og *Trechus obtusus*.

Í mun til tær vanligu svartaklukkurnar er *Agonum fuliginosum* myrkari; støddin liggur ímillum hini sløgini.

„Klukkurnar vórðu funnar í juli 2007 á vátligum grasheiðalendi í 150 til 170 m hædd“

Heimildir

Fosaa, A.M., Olsen, E. & Simonsen, W. 2008. *Eiði-2. Environmental Impact Assessment*. Føroya Náttúrugripasavn.

Lindroth, C.H. 1986. *Fauna Entomologica Scandinavia*. Volume 15, part 2. Scandinavian Science Press.

Aitken, J.F. 1988. Coleoptera new to Skye. ENTOMOL. MON. MAG. Vol. 124, no. 1488-91, 146 p.

Gongur sum ringastu spádómarnir søgdu

Í desember 2009 verður stór veðurlagsráðstevna í Keyptmannahavn. Hetta er ein uppfylging av veðurlagsráðstevnuni í Kyoto í 1997. Her møtast heimsins leiðandi politikarar og embætisfólk at fundast um, hvørji átøk skulu setast í verk fyri at tálma oyðileggjandi CO₂-útlátinum og aðrari dálking.

Í hesum sambandi varð ein vísindaligur fundur hildin í Keyptmannahavn 10. - 12. mars 2009, har fleiri av heimsins fremstu veðurlagsgranskarum og embætisfólk møttust. Yvirskriftin fyri fundin var: „*Veðurlagsbroytingar: Globalar hóttanir, avbjóðingar og avgerðir*“. Tað, sum kom burtur úr hesum fundinum, verður grundarlagið undir veðurlagsráðstevnuni í desember. Ein høvuðsniðurstøða frá fundinum var, at tað tíverri gongur sum teir ringastu spádómarnir søgdu.

Fleiri føroyingar tóku lut á fundinum í mars, bæði við fyrilestrum og við postarum.

Meira fæst at vita um fundin á heimasíðuni climatecongress.ku.dk

Ein av fyrilestrahaldarunum var navnframi Rajendra Kumar Pachauri, sum er formaður í IPCC (veðurlagsserfrøðinganevndin hjá ST). Dr. Pachauri fekk í 2007 friðarheiðursløn Nobels vegna IPCC, sum fekk heiðurslønina saman við Al Gore.

Bókaummæli

Bók við nýggjum vinklum til nýggja kommunala veruleikan

„Kommunupolitikkur“ er ein bók, ið átti at verið pliktpensum hjá øllum, ið varða av føroysku kommununum. Bókin er eitt spennandi og hart tiltrongt savn av nýggjum vinklum til tann nýggja kommunala veruleikan, har føroysku kommunurnar leggja saman og fáa fleiri umsitingarlig økir at røkja.

Sámal Matras Kristiansen

samal.matras.kristiansen@skulin.fo
Føroya Studentaskúli og HF-skeið

„Menn skapa kongaríki og tjóðríki, men kommunalir felagsskapir tykjast at koma úr Guds hondum“. (síða 11)

Við franska stjórn málafrøðinginum Alexis de Tocqueville leggur Beinta í Jákupsstovu til brots í fyrsta kapitli av tí sera neyðugu og átroðkandi bókini Kommunupolitikkur.

Og tað er okkurt um hetta, ið Tocqueville sáli skrivaði. Hóast kommunurnar de jure eru útdelegeraðar av statinum, so eru tær hóast hetta de facto djúpt knýttar at fólksligum rótum í lokalsamfeløgnum.

Hetta ger seg ikki minst galdandi í Føroyum, har stórir partur av fólkasálini beinleiðis er knýtt at bygðunum og virkseminum har. Í Føroyum hava kommunurnar ikki einans verið lokalar filialir hjá statinum, men hava verið ein modernað útgáva av teimum gomlu sóknunum: „Løgtingið hevur

formligan myndugleika til at delegera uppgávur ella at taka tær aftur, og til at leggja kommunur saman ella býta tær sundur“, staðfestir Beinta í Jákupsstovu, men sigur víðari, at „... lokalsamfeløgini liva samstundis sítt egnu politiska lív, óheft at statsvaldinum, og hava sínar serligu møguleikar og vansar í mun til fólkaræðiligt stýri.“ (síða 11)

Fortreytir fyri kommunalum sjálvstýri

Tað góða við hesum fyrsta kapitlinum, ið ber heitið „Kommunur – stovnar við fólkaræði“ er, at tað lýsir nakrar av teimum formliku og óformliku fyrirreytunum fyri, at kommunalt sjálvstýri skal bera til. Tær formliku fyrirreytirnar eru sjálvandi tær ymisku lógarásetingarnar, ið standa í kommunulógini og øðrum lógum, ið sipa til kommunalt virksemini. Harvið eru

kommunurnar fyrst og fremst ein fyrisitingarlig eind – ein decentralur partur av statinum. Men at kommunurnar hava sjálvstýri inniber, at tær hava nakrar frælsisgradir til at taka egnar avgerðir, ið hóska til lokalsamfelagið. Sostatt eru kommunurnar eisini ein lokalpolitiskur felagsskapur.

Men at vera ein fyrisitingarlig eind og lokalpolitiskur felagsskapur samstundis er ikki bara sum at siga tað. Tað sigur seg sjálv, at tann fyrri leikluturin vigar tyngri, tá lítið er á kistubotninum, tí um kommunurnar ikki liva upp til lógarkrøvini, vil staturin umhugsa at skerja sjálvstýrið hjá kommununi. Um nóg nógvar kommunur ikki megna at liva upp til lógarkrøvini vil tað enná vera eitt tekin til statin um at avtaka ella leggja kommunurnar saman.

Ein bók til tíðina

Tað er júst hetta, ið er í ferð við at henda í føroyska samfelagnum í dag, og júst av hesi orsök er bókin so umráðandi.

Seinasta áratíggið eru nógvar kommunur lagdar saman (ella lagdar undir aðrar kommunur, alt eftir hvussu mann sær upp á tað), og landsmyndugleikarnir arbeiða nú við at gjøgnumføra ein endaligan kommunalreform. Argumentið fyri samanleggingina er, at kommunurnar skulu gerast betri til at røkja tær verandi uppgávnar umframt hava møguleika fyri at átaka sær nýggjar uppgávur.

Her er kapitlið hjá Ingibjörg Berg serliga spennandi, tí hon setur upp eitt tvídimensionelt kjak um, hvat ein kommuna skal kunna. Við stóði í Yale-professarunum Robert Dahl og Edward Tufte setur hon bæði høvudsrákini í kommunala kjakinum upp móti hvørjum øðrum: Skulu kommunur skipast soleiðis, at tær best møguligt klára at loysa sínar uppgávur? Ella skulu tær heldur skipast soleiðis, at borgararnir fáa sum mest av ávirkan á lokalpolitikkinn? Ella við øðrum orðum: Eigur man at tryggja eina skipan við høgum kapasiteti ella optimera fólkaræðisliga virkisfærið hjá borgarunum?

Utopiskt kunnu hesi bæði áhugamál sameinast,

men í praksis vil tað vera eitt trade-off millum áhugamálini. Ingibjörg Berg vísir eisini á, at ymisk málsøki bæði hava ymiskan fyrisitingarligan tørv og ymiskan tørv á lokaldemokratiskari viðgerð, og tí er tað ikki eintýðugt, nær tað er skilagott at leggja tænar út í kommunurnar.

Hetta byggir upp til tað brotið, ið kann sigast at vera klimaksið í allari bókini: „Úrslitið av, at øki verða lögð kommununum at umsita, og samstundis verða neyvt reglusett, er (...) at skipanin missir kapasitet, samstundis sum fólkaræðisliga virkisfærið hjá borgarunum minskar. Myndugleikin orkar minni at gera tilboðini sum borgarin ynskir, samstundis sum tyngri verður hjá borgarunum at ávirka skipanina, hóast hon nú liggur hjá kommununum at umsita.“ (síða 64)

Hetta paradoksið er sera undirspælt í føroyskum kommunukjaki, og tað vísir eisini aftur til undanfarna kjakið hjá Beintu í Jákupsstovu um, hvørt kommunurnar hava nakað veruligt sjálvstýri

„Bókin lýsir nakrar av teimum formligu og óformligu fyritleytunum fyri, at kommunalt sjálvstýri skal bera til“

„Hon setur upp eitt tvídimensionelt kjak um, hvat ein kommuna skal kunna“

ella í veruleikanum einans eru longdi armurinn hjá statinum. Í síðsta enda er hövudstemað í báðum förum, hvort íbúgvinn í kommununni er at meta sum ein „borgari“ í einari demokratiskari eind ella ein „brúkari“ av einum almennum tænastuveitandi stovni.

Nógv onnur relaterað temu, m.a. kjakið um ymisku demokratirákini, kundu verið drigin fram her, men hetta er eitt ummæli og ikki ein samandrættur, so eg lati tað liggja.

Antologikend bók

Hóast tað stendur greitt tilskilað á baksíðuni, at „*reyði tráðurin í hesi bók er, um hesar broytingar fara at bera við sær eina víðkan ella eina skerjan av politiska valdinum og fólkaræðinum í lokalsamfelagnum*“, so meti eg ikki, at hesin reyði tráður er so týðiligur, sum hann kundi ella átti at verið.

Bókin verður tískil heldur antologikend – ja nærum tíðarritskend – og ber ov lítið brá av eisini at vera ein kjakbók. Eftir at hava lisið bókina er mín fatan, at gaman í er bókin á góðum fakligum støði, men hon hevur ikki ein so sterkan samleika sum hon kundi havt.

Fyri at styrkt um henda reyða tráð kundi ritstjórnin havt gjørt minst fyra ting.

Fyri tað fyrsta áttu tekstaveitararnir at samskipað sína terminologi og sítt skrivningarlag nakað meiri, soleiðis at berandi hugtøk gingu aftur í øllum kapitlunum. Fyri bert at nevna tvinni dømi um ymiska terminologi til stórt sæð sama innihald, nýtir Beinta í Jákupsstovu hugtakið „samskiftis-fólkaræði“ (síða 23), meðan Bárður Larsen tosar um „deliberatión“ (síða 85) ella „deliberativu greinina av fólkaræði“ (síða 88). Ingibjörg Berg nýtir hugtøkini „sjálvstøðu“, „luttøku“ og „framleiðsluføri“ (síða 55), meðan Björg Jacobsen nýtir hugtøkini „autonomi“, „demokrati“ og „effektivitetur“ (síða 97). Hetta kundi í ávísan mun verið innfangað við einum teoretiskum inngangskapitli, har ymisku hugtøkini hjá ymisku tekstaveitarunum vórðu kjakað upp móti hvørjum øðrum.

Umframt at terminologiin er ymiskháttað,

eru summi av kapitlunum meiri kjakandi og teoretiserandi enn onnur, ið eru meiri empiriskt deskriptiv (sum hjá Björg Jacobsen) ella hava lyndi at koyra spennandi teorikjakið niður í fótnoturnar (sum hjá Bárði Larsen). Tað var neyvan av tilvild, at teksturin hjá síðstnevnda eisini var tað síðsta av kapitlunum eg las, og í mun til meiniga lesaran hevði tað uttan iva verið ein hjálp, um sjálvur breyðteksturinn innihelt leypandi populer-teoretiska gjøgnumgongd, ið síðani kundi verið neyvari útgreinað í notunum. Men tað er uttan iva eisini ein spurningur um eyguni, ið síggja, og tað er einki at dylja fyri, at tað er lættari at lesa tekstir úr egnari faktradition, og tí vóru tað eisini tekstirnir hjá Beintu í Jákupsstovu og Ingibjörg Berg, ið gliðu skjótast niður um.

Bókin inniheldur sostatt tekstir frá sera ymiskum faktraditionum, og hóast tað sjálvandi kann styrkja tekstirnar í mun til samsintar faknørdar, er tað ikki við til at skapa eitt floymi í bókini.

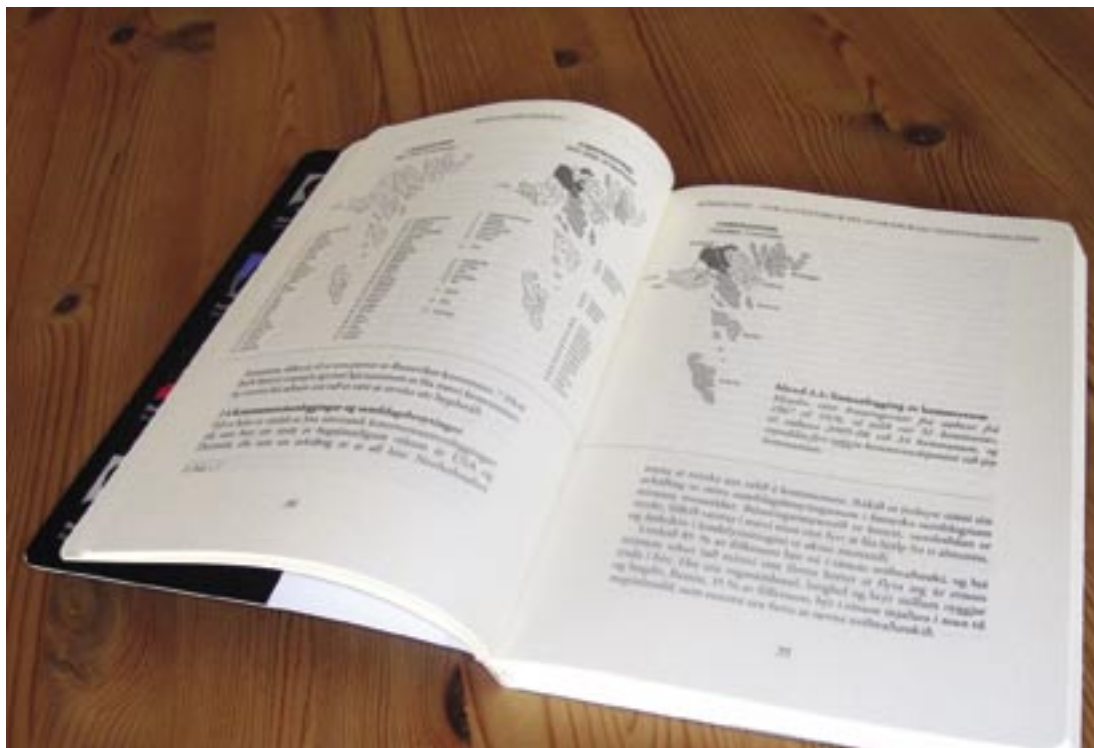
Fyri tað fjórða hevði verið ynskiligt um bókin hevði eina undirvirskrift. Eg eri keddur av at siga tað, men heitið „*Kommunupolitikkur*“ er ikki betri enn næstbest. Men tað kundi verið bjargað við eini undirvirskrift sum t.d. „- *lokala fólkaræðið á vegamótinum millum sjálvstøðu, luttøku og framleiðsluføri*“ – tey trý lokalpolitisku virðini hjá LJ Sharpe (síða 55). Ella kanska heitið á kapitlinum hjá Ingibjörg Berg kundi verið nýtt til undirvirskrift: „- *Kommunala sjálvræðið í eini broytingartíð*“. Ein undirvirskrift hevði undir øllum umstøðum fangað lesaran og fingið hann til at fantasera um, hvat man standa í bókini, soleiðis at áhugin fyri at keypa ella lána bókina hevði øktst.

Góð hondbók

Tá tey obligatorisku kritisku orðini eru søgd, so má tó sigast, at „*Kommunupolitikkur*“ er ein serstakliga kærkomin útgáva. Vit skulu heilt aftur til 1978 fyri at finna eina líknandi útgávu, nevniliga „*Kommunubókin*“ hjá Lassa Klein og Árna Gregersen.

Fyrimunurin við slíkum bókum er, at ein rúgva av teoretiskum og empiriskum tilfari verður savnað á einum staði, soleiðis at ein, ið ynskir at kunna seg um evnið, hevur eitt sjálvsagt stað at byrja.

„Vit skulu heilt aftur til 1978 fyri at finna eina líknandi útgávu“

„Kommunupolitikkur“ er ein bók, ið átti at verið pliktpensum hjá øllum, ið varða av føroysku kommununum. Øll kommunustýri í landinum áttu at givið øllum kommunustýrislimum, øllum kommunalum fyrisitingarstarvsfólkum og øllum limum í staðbundnum og øðrum sernevndum eitt eintak av hesi bókini.

Bókin er í veruleikanum áhugaverd fyri øll tey, ið hava áhuga í kommunalum og regionalum viðurskiftum og í samfelagsligum viðurskiftum yvirhøvur, og bókin er ikki truplari at lesa enn at flestøll við eini bókligari miðnámsútbúgving í skjáttuni eiga at kunna lesa hana.

Av somu orsök eru stórir partar av bókini væl egnaðir sum undirvísingartilfar á miðnámskúlastøði. Teoriirnar eru sum heild lætt endurgivnar og nógvar taltalvur eru, ið næmingarnir kunnu arbeiða við uttan alt ov hollar hagfrøðiligar førleikar.

Indeks manglar

At enda vil eg koma við einum hjartasuffi afturat. Tað er serstakliga spell og møguliga eisini skaðiligt, at føroyskar fakkbøkur ikki í størri mun hava indeks

„Bókin átti at verið pliktpensum hjá øllum, ið varða av føroysku kommununum“

(antin evnaindeks, navnaindeks ella bæði).

Hetta kann ljóða sum stórt hóvasták um eina lítla detalju, men tey, ið kenna til fyrirbrigdið „at studera“ vita, at indeks og bókmementalistar eru millum týðningarmestu amboðini í research-tilgongdini, og tá ein bók kemur út uttan indeks, vil hon snøgt sagt vera minni nýtilig sum platformur fyri víðari research.

Tað er stórt spell, tí tað er sanniliga tørvur á, at føroysk samfelagsfrøðilesandi fáa størri áhuga fyri lokalum og regionalum problematikkom, og ein bók sum „Kommunupolitikkur“ er í hesum viðfangi eitt sjálvsagt byrjanarstað. Men hjartasuffið er í grundini ikki einans galdandi fyri hesa bókina, men fyri føroyska vísindaútgávu sum heild.

Tað er nær við, at vantandi indeksering er at meta sum ein barnasjúka innan fyri føroyska fróðskaparheimin.

Úr innihaldinum í FRØÐI 2/2009

Biodiversitetur — Plantu- og djórasløg hvørva

Anna Maria Fosaa, Nátturugripasavnið

Talið av plantu- og djórasløgum í heiminum er í støðugari minking. 2010 er árið, tá vit skulu seta tiltøk í verk, sum steðga hesi afturgongd sambært sáttmálanum um lívfrøðiligt margfeldi, sum varð undirskrivaður í Rio de Janeiro í 1992. Í greinini fæst at vita, hvussu langt vit í Føroyum eru komin á hesum øki.

Frá 600 metra dýpi á Íslandsryggjunum og niður í eitt kar á Argjum

Magnus Gaard, Sjósavnið

Teir draga línu á dekkinum á Ágot. Teir draga av djúpum sjógvi á kantinum og út av Íslandsryggjunum. Hetta eru ikki vanligar fiskileiðir og nógv óvanlig fiskasløg eru á línuni. Tað eru fleiri ymisk hávasløg, skotur og onkur havmús eisini. Eitt av hávasløgum er ein smáblettutur reyðhávur. Onkur av manningini á dekkinum heldur, at smáblettuti reyðhávurin kanska skuldi verið hildin á lívi og fluttur á Sjósavnið á Argjum.

Vit fara at fylgja smáblettuta reyðhávum úr sjónum og nøringini á Sjósavninum, har smáblettutu reyðhávurnir trívast væl og hava gýtt. Úr onkrum av eggum er ungi klaktur, sum hevur tað gott.

Darwin var familjumaður burturav

**Dánjal Petur Højgaard, Eysturoyar Studentaskúli
og HF-skeið**

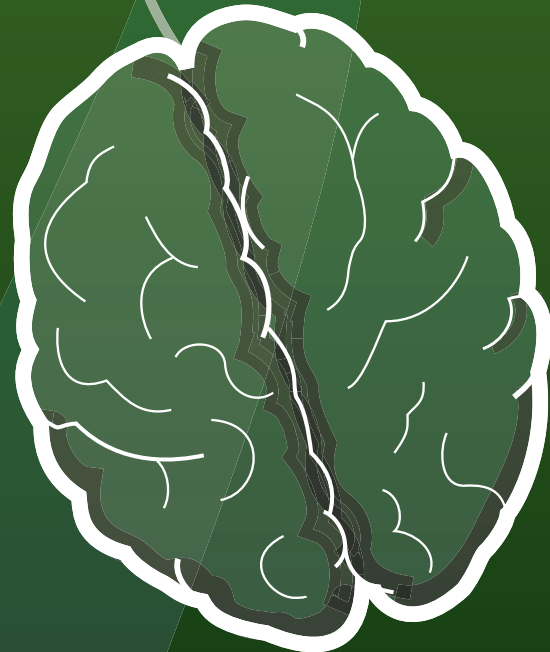
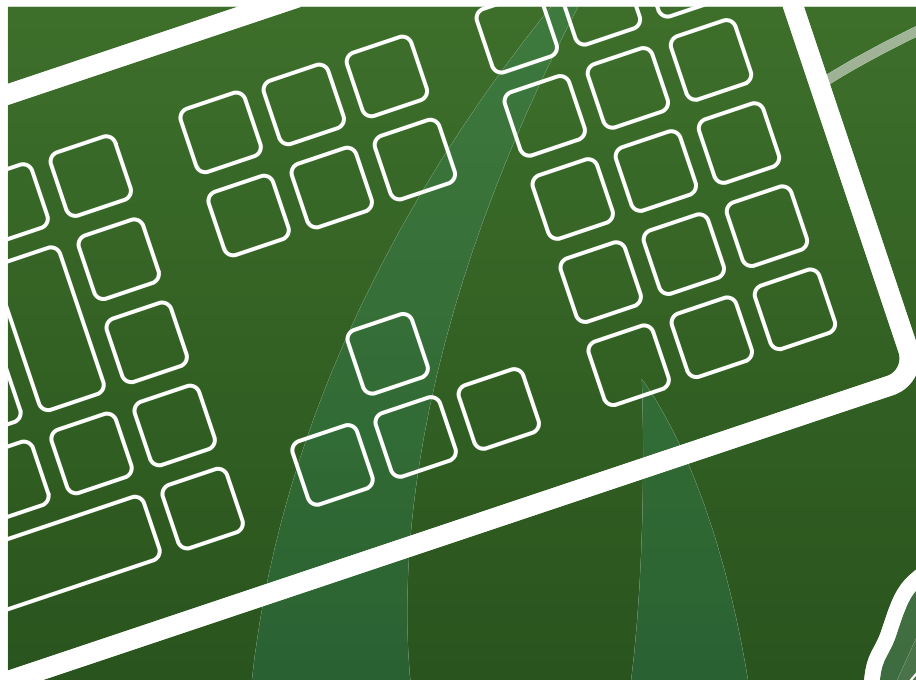
Ungdómsflamman hjá Charles Darwin gjørdi tað liðugt teirra millum og giftist øðrum manni. Darwin valdi tí ta tryggu loysnina og fríggaði til systkinabarn sítt, Emmu Wedgewood. Greitt verður frá, hvussu teirra lív var háttað, bæði við viðgangi og mótburði, og hvussu arbeiðsumstøðurnar annars vóru hjá Darwin.

Veðurlagið – broytingar, avleiðingar, tiltøk

Bogi Hansen, Havstovan

Í juni kom frágreiðingin frá tí vísindaliga fundinum um veðurlagsbroytingar, sum var í Keypmannahavn í mars 2009. Fundurin var ætlaður at leggja grundina undir tí politisku ráðstevnuni, sum skuldi vera sama ár í desember. Greitt verður frá høvuðsniðurstøðunum, sum komu úr fundinum, um veðurlagsbroytingarnar, teirra avleiðingar og hvussu vit kunnu minka um tær.

Heilagrunnurin

– Slóðin til fremstu vitanina

Leitar tú eftir samstarvsfelaga til eina verkætlan? Vilt tú hava ein serfrøðing at siga sína hugsan? Ella ert tú forvitin eftir at vita, hvat fer fram innan gransking og menning í Føroyum? Vitja Heilagrunnin – á tremur við føroyskum granskarum.

Saknar tú onkran í grunninum ella kundi tú eisini hugsað tær at verið við, kanst tú skriva til okkara á gransking@gransking.fo ella ringja á +298 567800

granskingar **ráðið**
THE FAROESE RESEARCH COUNCIL

www.gransking.fo